

U srednjoj Bosni

Prvi sukobi s neprijateljem kod Travnika

Krajem 1943. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije držala je prostranu oslobođenu teritoriju i sve više ugrožavala sistem njemačke odbrane na jugoistoku Evrope, zbog čega je jugoslovensko ratište tada dobilo posebno mjesto u planovima njemačke Vrhovne komande. Iako su u operacijama poslije kapitulacije Italije njemačke snage uspjele da posjednu jadransku obalu, one nijesu bile u mogućnosti da organizuju čvrstu odbranu, pošto su jedinice NOVJ zadržale čitavo zaleđe i dublju pozadinu, zatim pojedine obalske odsjeke i gotovo sve otoke, naročito one na srednjem Jadranu. Polazeći od procjene da postoji neposredna opasnost od savezničke invazije na Balkan i prodora Crvene armije preko Rumunije u Podunavlje, njemačka Vrhovna komanda oružane sile odlučila je da njene jedinice na Balkanu izvedu niz operacija u toku zime 1943/44. i razbiju glavne snage NOVJ u centralnom dijelu Jugoslavije - između jadranske obale, Kupe, Save, Drine i Lima. Taj zadatak povjeren je štabu 2. oklopne armije kome su, pored raspoloživih trupa, dodijeljene još tri divizije: 1. brdska iz Grčke, 371. pješadijska iz Italije i 392. legionarska iz Austrije.

Polazeći od povoljnog razvoja vojno-političke situacije u zapadnom i srednjem dijelu zemlje, Vrhovni štab namjeravao je da sa prostorijske Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne uputi jače snage u Srbiju kako bi one ugrozile neprijateljeve komunikacije u Moravsko-varždarskoj dolini i zajedno s tamošnjim snagama razbile i uništile četnike Draže Mihailovića koji su u to vrijeme još jedino u Srbiji predstavljali značajnije uporište kontrarevolucije u zemlji i izbjegličke kraljevske vlade u inostranstvu. Međutim, kada je uočio pokrete i grupisanje neprijateljskih snaga oko slobodne teritorije, a naročito kada je neprijatelj prešao u napad, on je dobro procjenio što namjerava neprijatelj paje u pogledu taktičko-operativnih dejstava svim jedinicama dao direktivu: »Korpusi koji su se našli pod udarom nadmoćnog neprijatelja treba da izvrše dekoncentraciju svojih jedinica, ne dozvoljavajući da ih protivnik okruži, da razvlače neprijateljske napadne kolone, da im se suprotstavljaju primjenom zadržavajuće odbrane, da im se veštima manevrima zabacuju na bokove i u pozadinu i da im energičnim udarima nanose gubitke; ostale jedinice treba da odmah počnu jače napade na neprijateljske kolone u pokretu i na posade i da ruše komunikacije u svojim operativnim zonama, kako bi se umanjio efekat njemačke ofanzive.«¹

Njemačke operacije otpočele su prvih dana decembra u Sandžaku, istočnoj Bosni, Kordunu, Baniji i srednjoj Dalmaciji, da bi se u januaru 1944. prenijele u srednju i zapadnu Bosnu, sjevernu Dalmaciju, Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje. Operacijama Nijemci su dali razne šifrovane nazive kao: »Kugelblic«, »Šnešturm«, »Citen«, »Herbstgeviter«, »Panter«, »Ristov«, »Valdrauš«, »Emil«,

1 »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945«, druga knjiga, drugo izdanje, str. 14.

»Brandfakel«, i druge, dok su u našoj historiografiji poznate kao zimske operacije 1943/44. godine ili šesta neprijateljska ofanziva.

Da bi povećao dubinu obalskog pojasa odbrane i razbio 8. dalmatinski korpus, njemački 15. brdski armijski korpus, u sadejstvu s ustaškim i četničkim jedinicama, krenuo je prvih dana decembra s linije Imotski - Sinj - Knin u napad prema Duvnu, Livnu i Bosanskom Grahovu s namjerom da ovlada tim mjestima a zatim da produži dejstva prema Kupresu i Bugojnu, odnosno dolini Vrbasa (operacija »Citen«). Angažovanjem jakih snaga, i pored otpora jedinica 8. dalmatinskog korpusa, neprijatelj je 2. decembra prodro u Bosansko Grahovo, 5. decembra u Duvno a sljedećeg dana i u Livno. Obavješten o njemačkom napadu Vrhovni štab je od Travnika i Bugojna u rejon Šuice hitno uputio 1. proletersku diviziju, bez 13. proleterske brigade, radi ojačanja odbrane 8. korpusa i spriječavanja prodora neprijatelja od Duvna i Livna ka Kupresu i dalje ka Bugojnu. U vezi s tim 1. proleterska divizija, nešto na kamionima a ostalo pješke, u toku 5. i 6. decembra prebacila se ka Šuici², a njene položaje prema Travniku preuzela je 6. lička divizija i zatvorila pravce ka Jajcu i Donjem Vakufu.

U novonastaloj situaciji 13. proleterska brigada, bez 2. proleterskog bataljona, koji se nalazio u Jajcu, pomjerena je ujutro 5. decembra iz rejona Goleš, Komar, Oborci u neposrednu okolinu Donjeg Vakufa i razmještena u selima: Novo Selo, Blagaj, Mačići, Ponjavići, Nežić i Đemalovići, vjerovatno radi boljih uslova za odmor i ishranu, a u slučaju potrebe da može brzo intervenirati i prema Bugojnu, odnosno Kupresu. Privremeno brigada je stavljena pod komandu štaba 6. ličke divizije kao njena rezerva. U pomenutim selima ona je ostala pet dana, i kako to piše u operativnom izvještaju štaba brigade od 14. decembra 1943. svakog dana »radilo se sa borcima vojnički i politički«.³ U tome vremenu štab brigade je preko štaba 1. proleterske divizije primio upozorenje Odsjeka za zaštitu naroda pri Vrhovnom štabu (OZNA) da su njemačke fašističke divizije u borbi protiv NOP-a počele da na oslobođenu teritoriju ubacuju grupe specijalno obučene i dobro naoružane automatskim oružjem, jačine oko 40 vojnika, poznate pod nazivom »trupovi« (»Banden fernichtungstruppe«). Pošto nose oznake partizanskih jedinica iznenada, naročito noću, napadaju kurire i manje jedinice, a prije svega štabove, skrenuta je pažnja na stalnu budnost i potrebu da se sve jedinice o tome upoznaju.⁴

Obaviješten od pretpostavljenih da je počela šesta neprijateljska ofanziva (štab 1. proleterskog korpusa naziva je »šesta nemačka ofanziva na našu oslobođenu teritoriju«⁵), štab 13. proleterske brigade preduzeo je više mjera kako bi se njegove jedinice što spremnije suprotstavile neprijatelju. On im je 9. decembra uputio dopis, obavijestivši ih o otpočinjanju šire neprijateljske ofanzive i da svakog momenta mogu očekivati naređenje da stupe u borbu. S obzirom da je 1. proleterska divizija vodila borbe na sektoru Livno, Duvno, Šuice, daje 10. krajiška divizija držala položaje prema Mostaru i Konjicu, a 6. divizija prema Travniku i Zenici, to je, 13. proleterska brigada, u slučaju napada neprijatelja iz Travnika dobila zadatak da zatvori komunikacije Travnik - Jajce i Travnik - Donji Vakuf i, u slučaju potrebe, prihvati dijelove 6. divizije. Trebalo je da 3. i 1. proleterski bataljon posjedanjem položaja na liniji Skrobino Brdo - Slatina (k. 1138) - Božikovac zatvore cestu Travnik - Jajce, dok bi 4. proleterski bataljon posjedanjem položaja: Rakovce (trig. 1217) - Čardak (k. 1081) - Kurčele zatvorio cestu Travnik - Donji Vakuf. Peti proleterski bataljon bi u selu Prisika obrazovao rezervu i stalno bio spreman za dejstvo prema potrebi. Da bi što spremnije dočekali neprijatelja, bataljoni su dobili zadatak da na položajima iskopaju rovove,

2 Arhiv VII, k. 706A, br. reg. 21/1-6: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 5. XII 1943. potčinjenim jedinicama.

3 Arhiv VII, k. 721 A, br. reg. 27/1-4.

4 Arhiv VII, k. 704, br. reg. 12/1-6.

5 Arhiv VII, k. 796, br. reg. 20-1: Naređenje štaba 1. proleterskog korpusa od 10. XII 1943. štabovima 1. i 6. divizije. Iz dokumenta se vidi daje naziv »šesta neprijateljska ofanziva« već tada počeo da se upotrebljava.

izrade prepreke na cestama i da stalno održavaju vezu s jedinicama 6. ličke divizije ispred njih.

Na kraju pomenutog dopisa štab brigade ukazao je štabovima bataljona da dobro povedu računa da se ne pretvore u borce, već da umješno rukovode jedinicama na položajima. »Uvijek imati u vidu«, pisalo je u dopisu, »da smo ušli u 1. proletersku diviziju (čiji su borci) prošli sve borbe i prekaljeni u borbama, a koji očekivaju od nas kao od hrvatske proleterske brigade, koji smo godinu dana tukli neprijatelja na vratima Zagreba, a koji su obavješteni da smo opravdali ime proletera kao i srpa i čekića. Pošto je neprijatelj isti i kod Zagreba i u Bosni zato ga moramo još više tući u Bosni i da pokažemo ovim jedinicama povjerenje koje očekuju od nas.«⁶

Borci 13. proleterske na obuci kod Travnika, decembra 1943. (Iz zbirke Doma INA u Zagrebu)

Bataljoni 13. proleterske brigade nijesu ni stigli da postupe po pomenutom naređenju, a štab brigade 10. decembra u 16 sati dobio je naređenje od štaba 1. proleterskog udarnog korpusa da se brigada u toku noći preko Donjeg Vakufa i Jajca prebaci istočno od ovog grada na prostor: Karići - Kruščica - Lendići - Bistrica. Pri prolazu kroz Jajce trebalo je da joj se priključi jedna brdska baterija 65 mm iz sastava korpusne artiljerije i da dobije konkretniji zadatak. Pomenutim naređenjem, koje je bilo upućeno štabovima 1. proleterske i 6. ličke divizije, štab korpusa je obavještavao potčinjene jedinice o početku šeste neprijateljske ofanzive ali je i ukazao daje vojno-politička situacija u našoj zemlji i u svijetu daleko povoljnija nego prilikom prethodnih ofanziva, što pruža mogućnost da se ona razbije i da se iz nje izađe još jači. Štab korpusa je ukazao i na direktivu Vrhovnog štaba u pogledu operativno-taktičkih postupaka koje je trebalo primjenivati u

⁶ Arhiv VII, k. 721, br. reg. 1/2.

toku ofanzive. Naime, bilo je, pored ostalog, odlučeno da svaka brigada, ili grupa brigada, dobije određeni širi sektor, gdje će djelovati i manevrisati. Na pogodnim mjestima i u povoljnim prilikama trebalo je davati jači otpor ili vršiti jače napade, a u slučaju da neprijatelj nastupa jako nadmoćnim snagama brzo se izvući iz borbe i zabaciti se u pozadinu neprijatelja. Zbog širine sektora bilo je predviđeno da jedinice djeluju samostalno i inicijativno.⁷

Po naređenju brigada je brzo postupila: prikupila se i postrojila kako bi organizovano krenula prema Jajcu. Međutim, kad je trebalo da krene stiglo je telefonsko naređenje od štaba 1. proleterskog udarnog korpusa da preko Oboraka krene prema Karauli, zapadno od Turbeta. Tako je brigada, inače spremna za marš, umjesto prema Jajcu odmah krenula u novom pravcu. Maršujući gotovo cijelu noć, ona je oko 3 sata 11. decembra stigla u Karaulu i razmjestila na odmor u selima Karaula, Dželilovac, Vlajsovići, Potkraj i Sečevo. Očito, namjera štaba 1. proleterskog udarnog korpusa bila je da sa njom zatvori komunikaciju Travnik - Jajce i onemogući prodor neprijatelja tim pravcem.

Poslije jednodnevnog odmora štab 13. proleterske brigade, 12. decembra uputio je naređenje potčinjenim jedinicama o posjedanju položaja za odbranu i spriječavanje prodora neprijatelja iz Travnika cestom prema Jajcu. Pošto je u prvom dijelu naređenja upoznao jedinice daje počela »šesta njemačka ofanziva«, i da su jake neprijateljske snage, potpomognute tenkovima i motorizacijom »započele ofanzivne operacije od Une do Lima, a također i na teritoriji Dalmacije«, štab brigade prenio je opšte stavove o situaciji iz naređenja štaba 1. proleterskog korpusa od 10. decembra i, pored ostalog, ukazao »da se za vrijeme trajanja ovih operacija može očekivati dejstvo savezničke avijacije«, zbog čega »štabovi bataljona treba da budu spremni, na svojim sektorima, da to dejstvo iskoriste za energične brze i ofanzivne akcije«. U naređenju je dalje pisalo da će svaki bataljon dobiti »svoj određeni sektor na kome će djelovati i manevrisati s tim što će biti jedan između drugoga najuže povezan, tako da bi mogli na pogodnim mjestima i u povoljnim prilikama davati jači otpor kao i vršiti jake napade, s tim što će u slučaju da neprijatelj nastupa sa jako nadmoćnijim snagama, brzo se izvući iz borbe i zabaciti se u pozadinu neprijatelja, sa manjim dijelovima tući (ga) sa čela i bočno.«⁸

Prema pomenutom naređenju 4. proleterski bataljon trebalo je da posjedne položaje najbliže Travniku - Radića Brod, Ovčarevo, Dubrava, Paklarevo, na pola puta između Travnika i Turbeta i da upućuje patrole u pravcu Travnika. Jedan vod trebalo je da postavi na Devečanima (trig. 1768), oko 2 km sjeveroistočno od Paklareva na Vlašiću, radi kontrole svih staza koje od Travnika izvode ka Goričaju i dalje preko Vlašića, kao i radi obezbjeđenja lijevog boka, ne samo bataljona, već i čitave brigade. Prvi proleterski bataljon dobio je zadatak da se kao rezerva smjesti zapadno od 4. proleterskog bataljona u selima Škulje i Đaci, oko kilometar i po sjeverno od Turbeta, a 3. proleterski bataljon još zapadnije u selima Sečevo i Potkraj i 5. proleterski bataljon u selima Vlajsovići i Dželilovac, dok se 2. proleterski bataljon i dalje nalazio u Jajcu. Četa za vezu trebalo je da uspostavi telefonsku vezu između štaba brigade u Turbetu i 4. proleterskog bataljona na položaju, dok su se inženjerska četa i brigadna ambulanta imale smjestiti u Varošluku, zapadno od Turbeta. Bataljoni, pored ostalog, dobili su zadatak da na cesti Travnik - Turbe - Karaula postave što više prepreka, a dijelovi inženjerske čete da poruše sve mostove i propuste. Članovi štabova bataljona trebalo je da se rasporede po četama i pruže pomoć komandirima dok se ne snađu na novom sektoru. U slučaju napada neprijatelja nadmoćnijim snagama trebalo se povlačiti prema Jajcu i davati otpor na uzastopnim položajima u zahvatu ceste.

Pošto se nijesu nalazile daleko od određenih položaja i mjesta razmještanja, jedinice su još u toku 12. decembra zauzele novi raspored. Neposredno prema Travniku, gdje su se nalazili dijelovi njemačke 369. legionarske divizije i Zagre-

7 Arhiv VII, k. 796, br. reg. 20/1.

8 Arhiv VII, k. 726, br. reg. 13-8/7.

bačke konjičke pukovnije, postavljen je jedan bataljon, a ostala tri su bila ešlonirana po dubini što je pružalo uslove za uporniju odbranu. Pored toga pomenutim rasporedom bataljoni su se našli sjeverno od ceste Travnik, Turbe, Karaula u selima na južnim padinama Vlašića što im je nudilo povoljne uslove da u bok tuku neprijatelja i nanose mu osjetne gubitke ako bi pokušao da cestom prodre ka Jajcu. Otežavajuće okolnosti bile su snijeg i jaka zima, a pogotovo magla, naročito u jutarnjim satima, s obzirom da je to bio nov i nepoznat teren za borce i starješine. Tijesnu vezu brigada je održavala s 1. brigadom 6. ličke divizije koja se nalazila južno od pomenute ceste na položajima Lovrića Brijeg, Kraljevica, Kicelj (trig. 1235) prema Travniku, i koja je imala zadatak da zatvori pravac prema Donjem Vakufu.

Dok se glavnina brigade pripremala za odbranu, njen 2. proleterski bataljon je kao posada u Jajcu obavljao garnizonsku službu, obezbjeđivao Vrhovni štab i izvršavao i druge zadatke po naređenjima načelnika Vrhovnog štaba. Slobodno vrijeme korišćeno je za intenzivno vojno-političku obuku boraca. Radi ilustracije, da bi se vidjelo što je ta obuka obuhvatala, navodimo dio operativnog izvještaja štaba 2. proleterskog bataljona upućenog štabu 13. proleterske brigade 12. decembra 1943. godine: »1.0 zasjedama, vrste zasjeda, mjesta na kojima se postavlja, raspored snaga i oružja, raspored automatskog oružja, stvaranje plana vatre. 2. Napad desetine, kretanje i strojevi prije razvoja za borbu, kretanje pod artiljerijskom vatrom, razvijanje desetine. Zapovjest, obezbjeđenje kretanja u raznim sferama vatre cijele desetine i po dijelovima sve do dolaska na jurišno odstojanje, priprema za juriš, izvršenje juriša i gonjenje. 3. Definicija rata, ratna sredstva, cilj rata, opće o kretanju, putovanja, marševanje, borbeno kretanje, nastupni, odstupni i bočni marš, predstraže i njihov zadatak«.⁹

Aktivnost neprijatelja, u to vrijeme, u rejonu Travnika svodila se na izviđačku djelatnost. Prema položaju 4. proleterskog bataljona on je ujutro 13. decembra uputio izviđački odred, jačine oko 40 vojnika. Pošto su na njega dijelovi bataljona otvorili vatru, odred se povukao natrag u Travnik uz gubitke od jednog poginulog.¹⁰ 1 pored guste magle, neprijatelj je iz Travnika i sljedećeg jutra prema položaju 4. proleterskog bataljona uputio odred jačine oko 60 vojnika radi izviđanja, ali čim je na njih otvorena vatra vratili su se natrag.

Zbog pojačane aktivnosti neprijatelja, štab brigade se u to vrijeme, zajedno s četom za vezu iz Turbeta, koje se nalazi na cesti Travnik - Jajce, premjestio u Varošluk, dok je ambulantu pomjerio u selo Krčevine, oko 6 km zapadno od Turbeta. Pored toga, štab brigade je ojačao 4. proleterski bataljon s jednom četom iz 1. proleterskog bataljona koja je dijelom snaga posjela Devičane (trig. 1768) i Goričaj (k. 1767), oko 5 km sjeverno od Travnika i na tom pravcu zatvorila staze koje od grada izvode na Vlašić planinu. Da bi ojačao odbranu 13. proleterske brigade, štab 1. proleterske divizije privremeno je pod njenu komandu stavio svoju brdsku bateriju 65 mm koja je posjela vatreni položaj u selu Dežilovac, oko 4 km sjeverozapadno od Turbeta. A kako je u međuvremenu i dio 6. ličke divizije bio angažovan zajedno s glavninom 1. proleterske divizije u rejonu Šuice, to su 13. proleterska i 1. brigada 6. divizije obrazovale privremenu perativnu grupu, pod jedinstvenim štabom, što je bilo i normalno radi boljeg sadejstva i koordinacije dejstava u rejonu Travnika.

Kad je postalo jasno da će neprijatelj preduzeti ofanzivu i na srednju i zapadnu Bosnu, štab 1. proleterskog korpusa 15. decembra pozvao je sve jedinice i borce korpusa na takmičenje. Na osnovu toga u njima je odmah otpočela prava politička kampanja radi priprema za razbijanje ofanzive. U 13. proleterskoj bri-

⁹ Arhiv VII, k. 729, br. reg. 15-10.

¹⁰ To se tako dogodilo prema operativnom izvještaju štaba 13. proleterske brigade od 14. XII 1943. (Arhiv VII, k. 721 A, br. reg. 27/1^). Međutim, prema Dnevniku rada brigade za novembar i decembar 1943. najprije je u 8 sati naišlo 12 ustaša i kad je na njih otvorena vatra oni su se povukli, ali ih je nakon toga došlo 50 sa tri »šarca«, ali su i oni odbačeni natrag (Arhiv VII, k. 721A, br. reg. 34/4).

gadi održano je savjetovanje sa štabovima bataljona, a po bataljonima i četama konferencije, tako daje poziv za takmičenje došao do svakog borca. Parola, koju je ozbiljno shvatio svaki rukovodilac i borac, bila je: »Razbiti neprijateljsku ofanzivu sa najboljim rezultatima po svoju jedinicu«.

Nastavljajući izviđačku aktivnost, neprijatelj je i 17. decembra iz Travnika sa oko 150-200 vojnika krenuo u nasilno izviđanje prema položajima 4. proleterskog bataljona. Međutim, dočekan snažnom i organizovanom vatrom bio je prisiljen da se povuče uz gubitke od 5 poginulih i 10 do 12 ranjenih. Najzad, rano ujutro 18. decembra, poslije pomenutih izviđačkih akcija, neprijatelj je, po magli i uz podršku artiljerije i minobacača, sa dijelovima njemačke 369. legionarske divizije i Zagrebačke konjičke pukovnije, ukupne jačine oko 400-500 vojnika, krenuo u napad iz Travnika na 4. proleterski bataljon. Napadao je u dvije kolone: jednom preko Jankovića ka Dubravi i drugom prema Ovčarevu s namjerom da ovlada položajima bataljona i da ga odbaci na zapad. U početku neprijatelj zahvaljujući snažnoj podršci artiljerije, uspio je da potisne prednje dijelove bataljona, ali je na glavnim položajima za odbranu zaustavljen. Žestoka borba vođena je čitav dan. Ne ostvarivši postavljeni cilj, neprijatelj je oko 17 sati bio prisiljen da se povuče u Travnik. Prema procjeni štaba brigade imao je oko 20 poginulih i više ranjenih vojnika, dok je iz 4. proleterskog bataljona jedan borac poginuo (Slavko Grbić) i dva ranjena, od togaje jedan (Jerolim Lupić) od zadobijene rane kasnije umro u bolnici. Istog dana neprijatelj je krenuo u napad i na 1. brigadu 6. ličke divizije, ali ga je i ona prisilila na povlačenje.¹¹

Prve borbe i prvi uspjesi kod Travnika značili su mnogo ne samo za 4. proleterski bataljon već i za čitavu brigadu. One su joj dale samopouzdanje da uspješno može tući neprijatelja i na novom nepoznatom terenu i u veoma teškim vremenskim uslovima. Bataljoni koji nijesu bili angažovani u borbama izvodili su vojno-političku obuku s borcima i politički djelovali u narodu u rejonima razmještaja, s tim što su stalno bili spremni da stupe u akciju ako bi zatrebalo.

Radi odmora i ravnomjernog angažovanja jedinica, štab 13. proleterske brigade, 19. decembra s 1. proleterskim bataljonom, ojačanim s jednom četom 3. proleterskog bataljona, smijenio je 4. proleterski bataljon na položaju i povukao ga u selo Dželilovac. Slijedećeg dana, pošto je bio pogrešno obavješten, daje jedan bataljon ustaša iz Travnika krenuo prema Vlašić planini, štab brigade je iz Vlačsovića uputio 5. proleterski bataljon preko Begova konaka (trig. 1557), Lužnice i Šišave ka Koričanima i Petrovom Polju, radi izviđanja na tom pravcu i zatvaranja svih puteva (staza) koji iz Travnika preko Vlašića izvode u pomenuti rejon. Dvadeset prvog decembra bataljon je izbio u pomenuti rejon, ali kako tamo nije bilo neprijatelja naređeno mu je da se vrati natrag, što je i uradio narednog dana. Delegacija brigade, 22. decembra u Bugojnu prisustvovala je proslavi druge godišnjice formiranja 1. proleterske brigade. Ta godišnjica je na prigodan način obilježena i u 13. proleterskoj brigadi.

U šestoj neprijateljskoj ofanzivi

Poslije prvih sukoba 13. proleterske brigade s neprijateljem na frontu kod Travnika je zavlдалo zatišje. Treća krajiška proleterska brigada 23. decembra smijenila je 1. brigadu 6. ličke divizije na frontu između cesta Travnik - Rankovići i Travnik - Turbe - Donji Vakuf. Pod njenu komandu stavljena je brdska baterija 65 mm koja se do tada nalazila pod komandom štaba 13. proleterske brigade. Istovremeno, 1. proleterska brigada privučena je u rejon između Bugojna i Donjeg Vakufa, dok su jedinice 6. ličke divizije angažovane na drugim sektorima. Time je 1. proleterska divizija preuzela položaje prema Travniku. Štab divizije i dalje je zadržao 13. proletersku brigadu u dotadašnjem rejonu rasporeda

11 Arhiv VII, k. 721, br. reg. 29/4: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 19. XII 1943. Operativnom štabu 13. proleterske brigade i 1. brigade 6. ličke divizije.

s tim što je prema Travniku trebalo da istura samo manje snage, a glavnim snagama raspoređenim po dubini da zatvori pravac Turbe - Jajce. Pored toga, dobila je zadatak da jedan bataljon postavi u rejon Šišava, Mudrike, Lužnica, oko 8-9 km sjeverozapadno od Turbeta, radi zatvaranja pravca koji iz Travnika preko Vlašića izvodi na sjever i radi upućivanja dijelova na prostoriju Gučja Gora - Brajkovići, sjeveroistočno od Travnika, i ka Zenici gdje je trebalo da izvodi diverzije.¹²

U određeni rejon štab brigade, 25. decembra uputio je 5. proleterski bataljon s tim što mu je još dao zadatak da uspostavi vezu s bolnicom 1. proleterske divizije u Končanima i s bataljonom 12. krajiške brigade u Vrbovu, sjeverno od Petrovog Polja. Uveče toga dana štab brigade organizovao je uspješnu priredbu za borbu i narod u Turbetu. Slijedećeg dana ovaj bataljon je iz Šišave uputio jednu četu preko Vlašića prema selu Dubu radi izviđanja i prikupljanja podataka o neprijatelju. Ne naišavši na neprijatelja 27. decembra ona se vratila u sastav bataljona. Toga dana patrola 1. bataljona zarobila je jednog domobrana na samom prilazu Travniku, ali joj je uspio pobjeći. Ostali bataljoni u rejonima raspoređa izvodili su vojno-političku obuku s borcima.

Poslije devet dana boravka na položajima Radića Brdo, Ovčarevo, Dubrava, Kik (trig. 1082), Paklarevo, Devečani, prema Travniku, štab brigade, 28. decembra, na položaju zamjenio je 1. proleterski bataljon 3. proleterskim bataljonom. Nakon toga 1. proleterski bataljon se razmjestio u selima Đaci i Škulje. Tog dana su iz 1. proleterske brigade stigla 24 Talijana koji su raspoređeni po bataljonima i u brigadnu komoru. Tu u širem rejonu Travnika brigada je dočekala Novu 1944. godinu. Glavni doček organizovan je u Turbetu, a delegacija brigade išla je na doček i u Jajce. Na frontu je vladalo zatišje. Uoči Nove godine, 5. proleterski bataljon je iz Lužnice uputio dvije čete preko Vlašića prema Dubu i Gučja Gori radi izviđanja, vršenja diverzija i prikupljanja podataka o neprijatelju u rejonu Zenice.¹³ Ne naišavši na neprijatelja, čete su se uveče 2. januara 1944. vratile u sastav bataljona. Prvih dana januara pri štabu brigade počeo je da radi partijski kurs, a u bataljonima krursevi za desetare i komandire vodova.

U duhu opšteg plana zimskih operacija trebalo je da Nijemci, poslije borbi u Sandžaku, istočnoj Bosni, Dalmaciji i Kordunu, ofanzivna dejstva prenesu najprije u srednju i zapadnu Bosnu, a zatim u sjevernu Dalmaciju, obuhvatajući istovremeno Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje. Prema zamisli štaba njemačke 2. oklopne armije, pored ostalog, napadom jakih snaga s linije Derventa - Teslić - Zenica - Sarajevo - Konjic - Jablanica ka dolini Vrbasa, trebalo je odbaciti 1. proleterski i 5. korpus od značajnih komunikacija u dolinama rijeka Bosne i Neretve, a zatim brzim prodorima razbiti njihove jedinice i izbiti u dolinu Vr-

Kurir 13. proleterske na zadatku kod Travnika, januara 1944. (Iz zbirke Spomen sobe 13. proleterske u Rijeci)

¹² Arhiv VII, k. 705, br. reg. 50/2-2: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 22. XII 1943. potčinjnim jedinicama.

¹³ Arhiv VII, k. 721 A, br. reg. 31/4: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 31. XII 1943. štabu 1. proleterske divizije.

basa odakle odmah produžiti ka Livanjskom i Duvanjskom polju. Pri tome trebalo je u većim mjestima u Bosni uspostaviti garnizone i obezbijediti komunikacije, a zatim dijelom snaga produžiti ofanzivna dejstva prema sjevernoj Dalmaciji. Za ostvarenje toga cilja angažovana je glavnina 5. i dijelovi 15. i 69 njemačkog i 2. i 3. domobranskog korpusa (zboru) - ukupno oko 5 divizija. Ove snage imale su zadatak da u toku operacija razaraju i partizanska sela, uništavaju baze, skladišta i bolnice, zatim pljačkaju hranu i stoku, hvataju i deportuju odraslo muško stanovništvo.¹⁴

Jedinice 1. proleterskog udarnog korpusa - 1. proleterska i 6. lička divizija, zahvaćene su napadima 1. brdske i 7. SS »Princ Eugen« divizije. Prva brdska divizija imala je zadatak da s linije Doboj - Žepče napada opštim pravcem Tešanj - Borja planina - Šiprage - Skender-Vakuf, odakle je trebalo da skrene na jug i preko ceste Travnik - Jajce i Jajce - Bugojno, planine Vitoroga i Glamočkog polja izbije u Livanjsko polje a zatim u sjevernu Dalmaciju. Južno od nje, s linije Žepče - Zenica napadala je 7. SS divizija opštim pravcem Travnik - Bugojno - Kupres - Livno. Ostale njemačke (187. rezervna i 369. legionarska divizija) i ustaško-domobranske snage, uz saradnju četnika, napadale su sjevernije i južnije od ovih divizija.

Kako je bilo i planirano nastupanje njemačkih snaga otpočelo je 3. januara 1944. Dijelovi 11. krajiške divizije, pošto su se povukli od Banje Luke nakon neuspjelog napada na ovaj grad 1. januara, suprotstavili su se 1. brdskoj diviziji ali su oni bili nedovoljni da je zaustave tako da je ova relativno brzo izbila u rejon Borci, Šiprage, Skender Vakuf. Za to vrijeme 7. SS divizija je dijelom snaga izbila na Vlašić planinu i 6. januara pojačala posadu u Travniku.

U tom vremenu na položajima 1. proleterske divizije prema Travniku odvijala se intenzivna obostrana izviđačka djelatnost. Jedinice 13. proleterske brigade nijesu mijenjale raniji raspored izuzev što se štab brigade sa četom za vezu vratio u Turbe. Pošto je obavještajna služba otkrila da će neprijatelj u vremenu između 3. i 15. januara iz Travnika i Zenice krenuti u napad na slobodnu teritoriju, pa i preko Vlašića, to je štab brigade preduzeo potrebne mjere kako bi njegovu jedinicu što spremnije dočekale taj napad. On je, pored ostalog, 3. januara naredio 5. proleterskom bataljonu, koji se nalazio u rejonu Šišava - Lužnica - Mudrike, da upućuje izviđačka odjeljenja, jačine voda, u pravcu sela Dub, istočno od Vlašića, i dalje prema Zenici, radi prikupljanja podataka o neprijatelju i otkrivanja njegovih namjera, zatim da na položaju Devečani (trig. 1768) - Goričaj (k. 1767) smijeni dijelove 3. proleterskog bataljona i zatvori staze koje od Travnika izvode preko Vlašića na sjever. Pored toga, trebalo je da na čitavom tome prostoru organizuje obavještajnu službu i da najtješnje saraduje s obavještajnim organima na terenu.¹⁵

Dva dana kasnije bataljon je preko Vlašića u Dub uputio jedan vod sa obavještajnim oficijom bataljona Antom Tikulinom da ispita situaciju u rejonu Zenica - Travnik. Vod je poslije jednodnevnog rvanja sa zimom i snijegom stigao u Dub, ali kad je krenuo natrag zahvatila ga je velika vijavica tako da se nije mogao probiti do Vlašića. Vratio se ka Dubu i prenoćio u zaseoku Orliće. Ujutro, 7. januara, vod je krenuo preko Višnjeva za Dilovo, gdje je noćio u jednoj kolibi a sutradan nastavio u pravcu sela Pilipovine, nastojeći da se po svaku cijenu probije u sastav bataljona. Međutim, kod Pilipovine naišao je na njemačke vojnike pa se vratio i zanoćio u jednoj kolibi između Riječice i Zmajevca (k. 1486) u kojoj su ga sutradan napali Nijemci. Iz gotovo bezizlazne situacije uspio je probiti se sa 8 boraca i obavještajnim oficijom i vratiti u sastav bataljona.¹⁶

Prodorom njemačke 1. brdske divizije ka Šipragama i Skender Vakufu s jasno izraženim namjerama da odatle nastavi nađiranje na jug neposredno bila je ugrožena bolnica 1. proleterske divizije koja se nalazila u selu Gornji Koričani

14 »Oslobodilački rat«, knj. 2, drugo izd., str. 51—53.

15 Zbornik, tom IV, knj. 21, str. 61-62.

16 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 17-1/2: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 24.1. 1944. štabu 1. proleterske divizije.

i koju je obezbjeđivao 2. bataljon 1. proleterske brigade. Obavješten o novoj situaciji, štab 13. proleterske brigade 5. januara, iz Dželilovca uputio je 4. proleterski bataljon u rejon Šišava, Lužnica, Mudrike sa zadatkom da tu smijeni 5. proleterski bataljon i da odatle uputi jednu četvu ka Devečanima (trig. 1768) radi kontrole pravca koji tuda od Travnika izvodi ka Vlašiću, kao i da održava vezu s 3. proleterskim bataljonom kod Paklareva. Istovremeno je naređeno 5. proleterskom bataljonu da obezbijedi bolnicu 1. proleterske divizije pošto je štab divizije naredio 2. bataljonu 1. proleterske brigade da posjedne položaj kod sela Kruševo Brdo i zajedno s dijelovima 11. krajiške divizije, koji se tamo zateknu, spriječi prodor jedinica 1. brdske divizije od Šipraga ka Petrovom Polju.

Pošto je jednu četvu zajedno s komandantom bataljona ostavio kao pojačanje 4. proleterskog bataljona, 5. bataljon je uveče 6. januara stigao do bolnice koja je toga dana doznala da joj se neprijatelj približava sa sjevera. U veoma neizvjesnoj situaciji, zabrinut za ranjenike i bolesnike, štab 5. proleterskog bataljona sutradan je naredio da se bolnica iz Koričana pomjeri preko rijeke Ugra na zapad u selo Vitovlje, svega oko 5-6 kilometara, što je u toku dana i urađeno. Međutim, zbog nastupanja neprijatelja i od Skender Vakufa ni tu nije bila bezbjedna, pa je ujutro 8. januara, po naređenju štab 13. proleterske brigade, krenula za selo Kruščicu, svega oko 7 km istočno od Jajca. Ne znajući situaciju, i pošto je ostala bez veze s bilo kojom jedinicom 1. proleterske divizije, uprava bolnice je u dogovoru sa štabom 5. proleterskog bataljona, zbog blizine neprijatelja, odlučila da u toku noći između 8. i 9. januara krene na jug u Oborke pretpostavljajući da će tamo uspostaviti vezu s nekom jedinicom 1. proleterske divizije. Međutim, kako u tome nije uspjela ona i bataljon nastavili su pokret na jug, prešli Vrbas i preko Kopčića, Janja, Vagnja, Rora i Prekaje 17. januara stigli u Drvar.¹⁷ Bio je to dug i naporan marš po dubokom snijegu bez odmora na kome je moral bolnice i 5. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade ostao na visini. Tek početkom februara, poslije odiseje, vratili su se u srednju Bosnu u sastav 1. proleterske divizije, odnosno 13. proleterske brigade.

Poslije intenzivne izviđačke aktivnosti neprijatelj je (vjerovatno dijelovi 7. SS divizije i Zagrebačke konjičke pukovnije) oko pola noći između 6. i 7. januara krenuo u napad iz Travnika glavnim snagama, jačine bataljona, prema Turbetu, a pomoćnim pravcem Travnik - Kokošari - Mišića Brdo i Travnik - Zlokići. Vjerovatno da je namjera neprijatelja bila da zauzme Turbe, raskrscnicu puteva za Jaje i Donji Vakuf, a zatim uvođenjem jačih snaga nastavi dejstva u jednom ili drugom pravcu. Iako je krenuo u neuobičajeno vrijeme za neprijatelja, on nije uspio da iznenadi 3. proleterski bataljon 13. proleterske brigade na položaju Rađića Brdo, Ovčarevo, Dubrava, Kik (trig. 1082), Paklarevo, na kome je zatvorio pravce prema Turbetu, dok su mu se na druga dva pravca suprotstavili dijelovi 1. proleterske brigade koja se nalazila na položajima: Bačvice, Pulac, Zlokići, Đakovići, Isakovići, Kasafčovići, dok je jedan bataljon imala u Golešu, kao rezervu.

Neprijatelj je uporno napadao tako daje do svitanja uspio da ovlada pomenutim položajem 3. proleterskog bataljona, koji se uz organizovan otpor povukao kao dijelom snaga sjeverno od Paklareva ka Srnskoj (k. 1437) odakle je uspostavio vezu s dijelovima 1. proleterskog bataljona iznad sela Đaci (k. 988). Manji dijelovi 3. proleterskog bataljona povukli su se ka tom selu i ka Barišićima. Izbijanjem pred selo Đaci, neprijatelj je zaustavljen snažnom vatrom 1. proleterskog bataljona. Pokušaji neprijatelja da potisne i ovaj bataljon ostali su bez uspjeha i pored više ponovljenih juriša. Oko 10 sati, štab brigade je naredio 1. proleterskom bataljonu da izvrši protivnapad i odbaci neprijatelja ka Travniku. Pošto dva protivnapada nijesu uspjela nastavljeno je rvanje s protivnikom u dubokom snijegu. Neprijatelj, ne samo da se uporno branio već je i napadao. Tek u trećem protivnapadu, borbom prsa u prsa, 1. proleterski bataljon uspio je da razbije neprijatelja, nanese mu velike gubitke i da ga potisne natrag. U tom momen-

17 Arhiv VII, k. 1144, br. reg. 45-7: Izvještaj političkog komesara bolnice 1. proleterske divizije štabu divizije o pokretu bolnice od Koričana do Drvara.

tu napali su ga i u bokove sa sjevera dijelovi 3. proleterskog bataljona, a s juga dijelovi 1. proleterske brigade. Nakon toga, krajem dana, ostaci razbijenog neprijatelja povukli su se u Travnik, a 3. proleterski bataljon je posjeo svoj raniji položaj. Istovremeno, 1. proleterska brigada odbila je sve napade neprijatelja koji su bili usmjereni prema njenim položajima.

Prema izvještaju štaba 13. proleterske brigade, neprijatelj je na bojnopolju ostavio 150 mrtvih, dok je izvjestan broj poginulih u toku borbe uspio da otpremi u Travnik. Među mrtvima nalazilo se 16 oficira. Zarobljeno je samo 7 neprijateljskih vojnika. Ukupno toga dana izbačeno je iz stroja oko 300 neprijateljskih vojnika (poginuli, ranjeni i zarobljeni). Zaplijenjeno je 9 mitraljeza »šarac«, minobacač, 3 tromblonske puške, snajperska puška, 6 automata, 55 pušaka, 4 pištolja, poljska telefonska centrala, 12 kalemova telefonskog kabla i drugi ratni materijal. Iz 1. i 3. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade poginulo je 5, ranjeno 15 boraca, dok je jedan nestao.¹⁸ Među ranjenima bio je i Franjo Biljan, zamjenik političkog komesara 1. proleterskog bataljona. Novi uspjeh još je više učvrstio samopouzdanje 13. proleterske brigade i podigao borbeni moral njenih boraca i starješina. Uspjeh je tim značajniji što su ga postigla dva bataljona pri čemu se posebno istakao 1. proleterski bataljon kojim su komandovali Stjepan Mikšić, komandant i Ivan Denac, politički komesar. U stvari, štab brigade na tom pravcu nije ni raspolagao s više snaga: 4. proleterski bataljon nalazio se na sjeverozapadnim padinama Vlačića u rejonu Šišava, Lužnica, Mudrike, 5. proleterski bataljon je obezbjeđivao bolnicu 1. proleterske divizije, a 2. proleterski bataljon se još uvijek nalazio u Jajcu. Tek slijedećeg dana, 8. januara, njemu je naredio štab 1. proleterskog korpusa da napusti Jajce i krene u sastav brigade, što je ovaj i uradio uveče toga dana.

Poslije odbacivanja neprijatelja u Travnik nova opasnost je već slijedećeg dana iznenada zaprijetila sa sjevera prodorom njemačke 1. brdske divizije u Šiprage i Skender Vakuf odakle je krenula najug. U vezi s tim, štab brigade je ujutro 8. januara primio naredjenje od štaba 1. proleterske divizije kojim ga je ovaj obavjestio da neprijatelj nadire od Šipraga i Kruševa Brda ka Koričanima i od Skender Vakufa ka Vitovlju i naredio mu da s brigadom odmah krene u pravcu Koričana i Vitovlja, posjedne pogodne položaje za odbranu i spriječi prodor neprijatelja ka Gostilju i dalje ka Karauli, odnosno cesti Travnik - Jajce. Na položaju prema Travniku trebalo je da 3. proleterski bataljon bude smijenjen od jednog bataljona 1. proleterske brigade i da se ova sa glavninom snaga prikupi u rejonu Dželilovac - Karaula, zapadno od Turbeta.

Pošto je momentalno imao na raspolaganju samo 1. proleterski bataljon koji se nalazio u selu Đaci, štab 13. proleterske brigade krenuo je s njim preko Karaule za Gostilj gdje su stigli istog dana uveče. Treći proleterski bataljon ostao je na položaju prema Travniku, čekajući da ga smijene dijelovi 1. proleterske brigade, pa da i on odmaršuje u Gostilj. Ubrzo po dolasku štaba brigade i 1. proleterskog bataljona u Gostilj u selo su sa sjevera, povlačeći se ispred jedinica 1. brdske divizije, počeli da pristižu 2. bataljon 1. proleterske brigade, dijelovi 5. kozarske brigade i Banjalučkog partizanskog odreda. Od njih je štab brigade doznao daje neprijatelj izbio u sela Koričane, Dukate, Vitovlje i Melinu, dok su na Vlačić izbili dijelovi 7. SS divizije. U međuvremenu se ka Gostilju povukao i 4. proleterski bataljon jer mu je zaprijetila opasnost da bude odsječen.

U nedovoljno jasnoj situaciji, naročito u pogledu jačine i mogućnosti neprijatelja, štab 13. proleterske brigade je na brzinu u Gostilju sazvao sastanak predstavnika pridošlih jedinica i s njima razradio plan kako da se zaustavi neprijatelj. Odlučeno je da ga se sutra ujutro napadne, razbije i odbaci preko rijeke Ugra a zatim pređe u gonjenje. Pošto nije bilo vremena za neku pregrupaciju jedinica odlučeno je da krenu u napad uglavnom iz rejona gdje su se zatekle ili se ranije nalazile. Nešto poslije pola noći štab brigade izdao je zapovijest za napad i precizirao zadatke jedinicama. Četvrti proleterski bataljon dobio je zada-

18 Zbornik, tom IV, knj. 21, str. 448.

tak da iz rejonu Šišava, Žilići, Mudrike, Lužnica napada u pravcu Koričana, četa 5. proleterskog bataljona koja je ostala s 4. proleterskim bataljonom, i dijelovi Banjalučkog odreda iz rejonu sjeverno od Gostilja da napadaju ka južnom dijelu Vitovlja, lijevo od njih pa do sela Ponir 2. bataljon 1. proleterske brigade prema zaseocima Dol i Dukati i 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade iz rejonu sjeverno od Ponira ka zaseocima u sjevernom dijelu Vitovlja. Bilo je naređeno da bataljoni čim izbiju na polazne položaje krenu u napad i to jednovremeno na znak tri crvene i jedna bijela raketa.¹⁹ U rejon Gostilja te večeri trebalo je da stigne i 3. proleterski bataljon i da obrazuje brigadnu rezervu. Međutim, njegov je tek oko 19,30 sati na položaju prema Travniku smijenio 4. bataljon 1. proleterske brigade i umjesto da je odmah krenuo ka Gostilju on je, da bi se odmorio zanoćio u Paklarevu i sutradan u 4 sata, na požurivanje štaba brigade, krenuo ka Gostilju.

Kako je bilo i planirano napad je počeo 9. januara oko 6 sati. Nedovoljno pripremljene, slabo povezane, a uz to umorne i brojno male, jedinice nijesu mogle ništa učiniti protiv glavnine 1. brdske divizije. Taj napad, inače i slabo koordiniran, neprijatelj je brzo zaustavio i u duhu svog ranijeg plana počeo da iz Vitovlja brzo nastupa na jug. Odbacio je 2. bataljon 1. proleterske brigade i dijelove Banjalučkog odreda i već u 7.30 sati izbio u Gostilj odakle se štab 13. proleterske brigade u posljednjem momentu uspio izvući na jug ka Karauli. Komandant brigade Milan Žeželj je ranjen, a neprijatelj je zaplijenio brigadnu arhivu. Veze s bataljonima bile su prekinute. Najistureniji na sjever 1. proleterski bataljon nije uspio da se povuče na jug već se, pošto je uspio da zauzme Grlić (k. 1135), probio preko sjevernog dijela Vitovlja ka selu Vukovići u pozadinu neprijatelja. Oko 8 sati stigao je 3. proleterski bataljon iz Paklareva i kod Gostilja u bok napao neprijatelja, ali već samo poslije pola sata borbe bio je prisiljen na povlačenje ka Karauli i dalje ka Gradini, južno od ceste Travnik - Jajce. Gotovo odsječen 4. proleterski bataljon povlačio se od Mudrika ispod masiva Knežnice (trig. 1595) ka Karauli. Štiteći odstupnicu bataljona južno od Gostilja, posebno se istakla posada mitraljeza - nišandžija Milić Mrkalj i borci Lukić i Dujmović, spremna da se žrtvuje samo da bi se bataljon izvukao. Sjećajući se tih borbi o tome je Stjepan Begović napisao:

»Pred »bredom«, na kojoj je nišanio vođa odjeljenja Mrkalj, najprije na 300 m, zatim sve bliže padale su bijele plahte, jer oni koji su ih nosili nisu više samo izgledali, već su i postajali pravi duhovi. Mitraljesci su zauzeli povoljniji položaj. No, žive sablasti su ipak nadirale, a »breda« ih je opet kosila, sada na 100, zatim na 50, pa na 10 metara. Mitraljesci još nisu odstupali. Za nepunih 15 minuta ležalo je 80 do 100 neprijateljskih leševa kao otkup za njihove živote; nije im nikad bilo žao umrijeti za slobodu, a pogotovo ne sada. Neprijatelj je već ispadao pred »bредu« na 5 metara, a zatim je nastalo gušanje i otimanje za oružje. Ne puštajući »bредu« iz ruku i pošto ju je uz pomoć druga Dujmovića oslobodio od neprijatelja, Mrkalj je naredio povlačenje. Ali drug Lukić teško ranjen, nemoćan, nije mogao da krene. Ostao je da označi mjesto najteže i najslavnije borbe sunčanog 9. januara. Pridružio se plejadi heroja, koji su se žrtvovali na oltar slobode.«²⁰

Specijalno obučene i opremljene za borbu na brdsko-planinskom zemljištu jedinice njemačke 1. brdske divizije energično su nastupale za dijelovima 13. proleterske brigade i drugih jedinica koje su se 9. januara zatekle južno od Koričana i Vitovlja. Izvjesnu pomoć pružio im je 1. bataljon 1. proleterske brigade koji je po naređenju štaba ove brigade, posjeo predio Smet, oko 2 km južno od Gostilja između Knežnice (trig. 1596) i Stijene (k. 1181), zadržao kraće vrijeme neprijatelja što je bilo dovoljno da se sve jedinice zatečene sjeverno od ceste Travnik - Jajce povuku južno od nje u rejon sela Gradina, a neke čak i do Komara, Oboraka i sela Vrljaja.²¹ Tada je u Gradinu, poslije sukoba s neprijateljem

19 Zbornik, tom IV, knj. 21, str. 165-167.

20 »Tri godine borbe Trinaeste proleterske brigade,« str. 175-176.

21 Arhiv VII, k. 713, reg. br.. Izvještaj komandanta 1. proleterske divizije o borbama od 1-15. januara 1944. godine.

kod sela Hamandžići, stigao iz Jajce i 2. proleterski bataljon u sastav brigade. Južno od ceste povukla se i 1. proleterska brigada.

Prema procjeni štaba 13. proleterske brigade u borbi na sektoru Vitovlje, Mudrike, Gostilj neprijatelj je imao gubitke od 210-220 poginulih oficira i vojnika i više ranjenih. Neosporno da su ovi gubici nerealni i da su precjenjeni. Gubici brigade bili su veliki: 26 poginulih, 34 ranjena i 34 nestala borca.

Pošto su snage NOVJ napustile Jajce, a neprijatelj otvorio za saobraćaj komunikacije Travnik - Jajce i Travnik - Donji Vakuf, zadržavanje 1. proleterske divizije sa 1. i 13. proleterskom brigadom²³ i dijelovima 11. krajiške divizije između te dvije komunikacije postalo je nepotrebno i opasno tim prije što je situacija bila nejasna, jer se nijesu znali dalji planovi i namjere neprijatelja. Štab 1. proleterske divizije brzo je reagovao i u duhu direktiva Vrhovnog štaba donio odluku da se u toku naredne noći, između 9. i 10. januara, sa brigadama probije preko ceste Travnik - Jajce na sjever u rejon Vitovlja i zabaci za leđa neprijatelju. Iako riskantna ova odluka u datoj situaciji bila je najpravičnija. Umjesto da se i dalje povlači preko Vrbasa i bude izložena stalnim napadima, 1. proleterska divizija će krenuti u suprotnom pravcu. Naređenje da se probiju pravcem Gradina, Crni Vrh, Karaula gora, Boškovac, Ponir, Vitovlje brigade su dobile uveče 9. januara. Oko pola noći tim pravcem prva je krenula 1. proleterska brigada.

Trinaesta proleterska brigada prikupila se u selu Gradina i poslije kraćih priprema u 1 sat 10. januara krenula za 1. proleterskom brigadom. Sukoba s neprijateljem nije bilo tako da je ujutro bez borbe stigla u selo Ponir i razmjestila: štab brigade s 2. proleterskim bataljonom u Vukoviće, gdje se od ranije nalazio 1. proleterski bataljon, 3. proleterski bataljon u selo Brdo i 4. proleterski bataljon i četa 5. proleterskog bataljona u Ponir, radi osiguranja od Mudrika, Gostilja i Meline. Toga i sljedećeg dana dijelovi 1. proleterske brigade su u rejonu Melina - Melići razbili zaštitnicu dijelova 1. brdske divizije, jačine bataljona, inače neprijatelja u tome rejonu više nije bilo.

Našavši se na novoj prostoriji, štab 1. proleterske divizije, da bi usmjerio rad brigada, naredio je kasno uveče 11. januara 1. proleterskoj brigadi da se razmjesti na prostor u Imljani - Vlatkovići - Radohova - Čorkovići i da odmah preduzme izviđanje u pravcu Skender Vakufa, Kotor-Varoša, Vrbanje i Obodnika, a da se 13. proleterska brigada postavi na sektoru Petrovo Polje, Tovarnica, Kruševo Brdo, Pilipovina, Trifunovići, Jankovići i da izviđa u pravcu Vlašić planine, doline rijeke Bile, ka Zenici, Mladikovini i ka selu Očauš, s tim što je s dva bataljona trebalo da obezbijedi prelaze preko rijeke Ugar, postavljajući jedan bataljon u Petrovo Polje radi stalnog upućivanja jačih patrola prema Koričanima, a drugi u rejon Jova, Tovarnica, Lisina radi stalnog upućivanja izviđačkih odjeljenja ka Gornjim Koričanima, Šišavi i Mudrikama. Pored toga brigada je dobila zadatak da preduzme sve mjere za što brže prikupljanje podataka o neprijateljskim snagama, njihovom rasporedu i namjerama u Karauli, Turbetu, Travniku, Zenici, Mladikovini, Novom Seheru, Tesliću, Pribiniću i na komunikaciji Zenica - Zavidovići - Doboj radi ispitivanja mogućnosti ofanzivnog dejstva.

Posebno, štab divizije skrenuo je pažnju na neophodnu potrebu punog i stalnog obezbjeđenja i izviđanja u sve strane kako bi jedinice u svakom momentu bile potpuno spremne za borbu i dejstvo u bilo kom pravcu. Istovremeno je štab divizije upoznao brigadu da će 1. proleterska divizija dejstvovati na prostoriji između rijeke Bosne i Vrbasa od ceste Lašva - Travnik - Jajce do ceste Doboj - Teslić - Kotor-Varoš - Banja Luka, imajući u vidu, prije svega, ciljeve u zahvatu tih komunikacija.²⁴

Poslije jednodnevnog odmora 13. proleterska brigada prema naređenju, u toku 12. januara, prebacila se preko Ugra i zauzela raspored: štab brigade, četa

23 Treća krajiška proleterska brigada učestvovala je u napadu na Banju Luku 1. januara 1944. i još se nije bila vratila u sastav divizije.

24 Arhiv VII, k. 712, br. reg. 1/1: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 11.1.1944. u 23. sata štabovima 1. i 13. proleterske brigade.

za vezu, ambulanta, intendatura, 1. i 3. proleterski bataljon u Petrovom Polju, 2. proleterski bataljon, inženjerska četa i četa 5. proleterskog bataljona Kruševo Brdo, Pilipovina i Trifunovići i 4. proleterski bataljon Jove - Tovarnica.

Izbijanjem u širi rejon Petrovog Polja za 13. proletersku brigadu završena je šesta neprijateljska ofanziva. Neprijateljske snage, u duhu svojih planova, nastavile su operacije na drugim sektorima. U sukobu kod Gostilja brigada objektivno nije mogla da zaustavi njemačku 1. brdsku diviziju. Prije svega ona je bila brojno mala, a u napadu su angažovani samo njen 1. i 4. proleterski bataljon, dok je 3. proleterski bataljon stigao kasnije. Sem toga vremenski uslovi su bili veoma loši a i vrijeme za pripremu napada kratko. Uz sve to neprijatelj se potcjenio, odnosno nije se znala njegova stvarna jačina. Nasuprot tome, 1. brdska divizija spadala je u red najelitnijih njemačkih divizija. Bila je brojno jaka, obučena za borbe na brdsko-planinskom zemljištu, dobro naoružana i opremljena (konopci i klinovi za savlađivanje strmih uspona, skije, bijele maskirne pelerine i dr.). Uz sve to imalaje i bogato borbeno iskustvo iz borbi na istočnom frontu. Pored ostalog, njeni dijelovi 1942. godine poboli su njemačku zastavu s kukastim krstom na Elbrus - najviši vrh Kavkaza. Jasno, da štab brigade sve to nije znao. Njemu je jedino, kad je došlo do sukoba s njom, postalo jasno s kim ima posla.

Pišući o šestoj neprijateljskoj ofanzivi o radu partijske organizacije 13. proleterske brigade pomoćniku političkog komesara 1. proleterske divizije godinu dana kasnije, pomoćnik političkog komesara brigade, pored ostalog, konstatovao je: »U ofanzivi borbenost boraca pokazala se dobro, no tu su se ispoljile i mnogobrojne slabosti. Partijska organizacija slabo se osjećala u to vrijeme. Disciplinabila je popustila... Briga za borce bila je mala... Borci nisu bili dovoljno pripremljeni za ofanzivu, mađaje za to bilo vremena i dato uputstvo. Neki vojni i partijski rukovodioci slabo su se pokazali u to vrijeme, tako da su neki i degradirani. Komesar brigade u radu bio je spor, i nije pružio dovoljnu pomoć komesarima bataljona. Odnosi između komesara brigade i zamjenika bili su slabi. Njimase ukazivalo na te slabosti, no oni nijesu svoj međusobni odnos popravili«.²⁵

I štab brigade bio je veoma kritičan, prije svega prema sebi, u operativnom izvještaju upućenom 24. januara štabu 1. proleterske divizije. Pišući o povlačenju bataljona od Gostilja ka Oborcima, on je konstatovao da oni »nisu znali ko ih vodi i ko sa njima komanduje, kao i u kojem se pravcu povlače... Vidjelo se u tom momentu da se štab brigade nije mogao snaći ni držati jedinice u pregledu. Ista greška kod štaba brigade je ponovljena prilikom pokreta i prebacivanja neprijatelju za leđa...« Kao svoju grešku štab brigade navodi i to što 3. proleterski bataljon kad je bio smijenjen od dijelova 1. proleterske brigade kod Travnika nije odmah uputio ka Gostilju, smatrajući kao sigurno »daje bataljon stigao u toku noći da bi neprijatelj pretrpio još veće gubitke i da bi se organizovanje povukle naše snage«. Štab brigade bio je kritičan i prema obavještajnoj službi za koju je napisao da »nije došla do izražaja za vrijeme ofanzive«, i dalje: »Desilo se to da je neprijatelj prošao sav teren od Šipraga - Kruševa Brda, čak i od Vlašića, i to teren kojega je naša obavještajna služba imala zadatak da kontroliše. Snage neprijateljske nismo mogli procijeniti, jedino kad smo se sukobili sa neprijateljem. Dolazili su razni obavještajni izvještaji, iz kojih se vidjelo da se neprijatelj potcjenjivao, kao što smo ga i sami potcjenjivali«. Intendantskoj službi štab brigade nije imao šta da zamjeri, dok je za službu veze za vrijeme borbe kod Gostilja konstatovao da »veza nije ni malo funkcionisala iz razloga što nas je neprijatelj razbio, a kurir kojega smo slali da uhvati vezu sa II bataljonom I brigade smrtno je ranjen i isti je umro«.²⁶

Iako su pomenute ocjene oštre, nema razloga da u njih sumnjamo. Ipak, mora se konstatovati da partijski rukovodilac i štab brigade pišu uglavnom o sla-

25 Arhiv VII, k. 729A, br. reg. 19/13: Izvještaj pomoćnika političkog komesara 13. proleterske brigade od 13. II 1945. pomoćniku političkog komesara 1. proleterske divizije.

26 Zbornik, tom IV, knj. 21, str. 445¹⁵⁴.

bostima i propustima kako se u buduće ne bi ponavljali, jer je to u ono vrijeme bila takva praksa i metod rukovođenja. Kad se to ne bi znalo mogla bi se dobiti pogrešna i crna slika o brigadi koja je u to vrijeme imala i značajnih uspjeha. Tu prije svega treba istaći pobjedu nad neprijateljem 7. januara kod Travnika, kada se istakao 1. proleterski bataljon upornom odbranom i protivnapadima.

Uspjeh je i to što su se bataljoni brigade uspjeli izvući ispred udara 1. brdske divizije, izbjeci uništenje, sačuvati živu silu i zabaciti se neprijatelju za leđa što su mogle da urade jedinice visoke političke svijesti i borbenog morala, sposobne za brze manevre, dobro rukovođene i beskrajno odane narodnooslobodilačkoj borbi kakva je bila i 13. proleterska brigada »Rade Končar«.

Na zahtjev štaba 1. proleterske divizije da pošalje podatke o borcima i rukovodiocima koji su se istakli u toku neprijateljske ofanzive, štab 13. proleterske brigade mu je 13. marta depešom javio: »Istakli su se Stevo Mikšić, komandant i Ivan Denac, komesar 1. bataljona za hrabrost i vešto rukovođenje bataljonom. Rade Milanović, komandant 4. bataljona, zbog vještog rukovođenja. Milan Mrkalj, vodnik, koji je ubio 70 Nijemaca na Gostilju, Stanko Majcen, za ličnu hrabrost u rukovođenju četom kao komandir. Vitomir Žulijanin, borac iz Zagreba, puškomitraljezac. Iz jednog rafala ubio je šest Švaba kod Turbeta. Franjo Puđan, iz Zagreba, u borbi kod Turbeta ubio je pet Švaba koji su pošli da uhvate drugu.«²⁷ Ove podatke Vrhovni štab je dostavio Radio-stanici »Slobodna Jugoslavija«, koja je iz SSSR-a preko svojih radio-talasa obavijestila čitav svijet o uspjesima i junaštvu pomenutih boraca i starješina.

Na širem prostoru Petrovog Polja

Našavši se sredinom januara 1944. sa 1. i 13. proleterskom brigadom na brdsko-planinskom predjelu, sjeverno od Vlašić planine, ispresjecanom kanjonom gornjih tokova Ugra, Vrbanje, Usore, Bile i njihovih pritoka, rijetko naseljenom, pasivnom i prekrivenom visokim snijegom, štab 1. proleterske divizije odmah je preduzeo sve mjere da ih upozna s vojno-političkom situacijom i sredi kako bi što prije krenule u ofanzivne akcije. On im je 13. januara uputio naređenje u kome im je dao osnovne podatke o dejstvima 1. brdske, 7. SS i 369. legionarske divizije, kao i o našim snagama u srednjoj Bosni (11. krajiška divizija, 5, 12. i 14. brigada, 12. slavonska brigada i Banjalučki, Tešanjsko-teslički, Prnjavorski, Motajički i Dobojsko-derventski partizanski odred), koje su iz šireg regiona tadašnjeg rasporeda 1. proleterske divizije nastupale na sjever, jer su dobile zadatak da ofanzivno dejstvuju na području sjeverno od ceste Doboj, Teslić, Kotor Varoš, Banja Luka.

Prema pomenutom naređenju zadatak 1. proleterske divizije bio je da se postavi »na planinski masiv između Bosne i Vrbasa, na prostoru između komunikacija Jajce - Travnik - Zenica i Banja Luka - Kotor Varoš - Teslić - Doboj, dejstvujući sa ovog prostora prema objema ovim komunikacijama i na komunikaciji i željezničkoj pruzi u dolini r. Bosne i r. Laštve.«²⁸ U slučaju da neprijatelj ponovo preduzme operacije jakim snagama i sa više pravaca trebalo je da izbjegava frontalne borbe s čelom neprijateljskih grupa već da primjenom dubljih manevra zabacuje se za leđa neprijatelja radi napada na njegove manje dijelove i ostavljene posade, kao i radi vršenja diverzija na komunikacijama. Situacija je navela da se što prije ispitaju mogućnosti i odmah pređe u ofanzivne akcije radi ponovnog ovladavanja srednjom Bosnom i dolinom Vrbasa, rasterećenja jedinica NOVJ u zapadnoj Bosni, kamo je neprijatelj prenio težište svojih operacija, i stvaranja povoljnih baza za smještaj, ishranu i oslonac ne samo za diverzantske već i šire ofanzivne akcije. Radi toga trebalo je za što duže obezbijediti područje

27 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/8-2.

28 Zbornik, tom IV, knj. 21, str. 215.

Kolona boraca 13. proleterske prolazi kroz zavijano Petrovo polje u februaru 1944. (Iz zbirke Muzeja revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu)

oko rijeke Ugra kao privremenu bazu i osigurati Petrovo Polje »zbog specijalne potrebe«.²⁹

Pomenuto operacijsko područje štab 1. proleterske divizije podijelio je linijom: Maslovare - Maljeva - Siprage - Zlovarići - Imljani - Vitovlje - Karaula gora - Komar - Donji Vakuf. Prva proleterska brigada dobila je zadatak da dejstuje zapadno od nje, a 13. proleterska istočno uz tijesno sadejstvo i povezanost. Štab divizije je odredio i početni raspored njihovih bataljona. Tako je 13. proleterska brigada dobila zadatak da dva bataljona postavi na prostoriji Petrovo Polje, Koričani, Tovarnica, Jova, Kruševo Brdo kao privremenoj bazi brigade, radi izviđanja prema Gostilju, Karauli, Vlašić planini, Turbetu, Travniku i niz dolinu rijeke Bile. U Petrovom Polju trebalo je smjestiti i brigadnu ambulantu i neke druge dijelove. Jedan bataljon trebalo je da rasporedi u rejonu Vučja-planina, Bje-lobučje, Brić, Blatnica, Mladikovina sa zadatkom izviđanja i vršenja diverzija u pravcu Zenice, Žepča i niz dolinu Usore a jedan bataljon da postavi u rejon Očauš, Buletić, Pribinić, Klupe radi izviđanja i dejstva prema Tesliću. Štab brigade trebalo je da se smjesti u rejonu Petrovog Polja u blizini štaba divizije. S rasporedom i zadacima trebalo je upoznati sve jedinice, stalno održavati vezu ne samo sa štabom divizije i svojim bataljonima već i s dijelovima 11. divizije i uspostaviti kontakt s neprijateljem u zahvatu ceste Travnik - Jajce i južnije. Posebno je skrenuta pažnja da se preduzmu sve mjere zaštite od zaraznih bolesti.³⁰

U naredenju štab 1. proleterske divizije podvukao je daje ovakav raspored privremen. Očito njegova namjera bila je da brigade za sebe stvore privremene baze i da se srede, da putem izviđanja i obavještajne službe dođu do podataka

29 Štab 1. proleterske divizije u pomenutom naredenju nije naveo koje su to »specijalne potrebe«. Jedna od njih, je, svakako, bila potreba za smještaj bolnice i liječenja ranjenih i bolesnih boraca. Iz kasnijih događaja vidjeće se da je Petrovo Polje bila jedna od baza za doturanje manje savezničke pomoći avionima.

30 Arhiv VII, k. 712A, br. reg. 3/1-1: Naredenje štaba 1. proleterske divizije od 13.11.1944. potčinjenim jedinicama.

o neprijatelju u okolnim uporištima, da na osnovu njih izabere najpovoljnije ciljeve za napad i da prema njima samoinicijativno grupišu potrebne snage. Inače na pomenutom području niti se moglo niti smjelo duže zadržavati bez izvođenja ofanzivnih akcija. Stalna aktivnost je bila i u duhu osnovnih strategijskih i taktičkih principa partizanskog, odnosno narodnooslobodilačkog rata.

Na osnovu naređenja štaba divizije, štab 13. proleterske brigade napisao je u toku noći između 13. i 14. januara naređenje kojim je konkretizovao zadatke bataljonima. Tako je 1. proleterski bataljon, koji se od ranije nalazio u Petrovom Polju, dobio zadatak da obezbjedi ambulante 1. i 13. proleterske brigade i da jednu četu postavi i Donje Koričane radi kontrole pravaca od Vitovlja i održavanja veze s dijelovima 1. proleterske brigade u Imljanima. Drugom proleterskom bataljonu i inženjerskoj četi naređeno je da se iz Kruševa Brda premjeste u Bjelobučje sa zadatkom izviđanja i prikupljanja podataka o neprijatelju na pravcima prema Zenici, Žepču, Mladikovini i niz dolinu Usore. Treći proleterski bataljon, ojačan četom 5. bataljona, poslanje iz Petrova Polja na sjever u selo Očauš radi upućivanja jakih izviđačkih odjeljenja preko planine Boraje prema Buteliću, Pribiću i Klupama, postavljanja zasjeda na cesti Teslić - Kotor-Varoš, dejstva prema Tesliću i održavanja veze s dijelovima 11. divizije u tom rejonu. Četvrti proleterski bataljon dobio je zadatak da dvije čete zadrži u Tovarnici radi kontrole pravaca, koji od Gostilja i preko Vlačića izvode ka Petrovom Polju gdje su se nalazili štabovi 13. proleterske brigade i 1. proleterske divizije, a ostale snage da uputi u Kruševo Brdo. Bataljonima naređeno je da što prije stupe u kontakt s neprijateljem i da posebnu pažnju poklone prikupljanju podataka o njemu kako bi bili što tačniji, a rad obavještajne službe potpuni.³¹

Četrnaestog i 15. januara brigada je zauzela novi raspored. Međutim, ona je ubrzo dobila novo naređenje od štaba 1. proleterske divizije pisano 15. januara da jedan bataljon uputi pravcem Mudrike - Karaula radi ispitivanja situacije na cesti Travnik - Turbe - Komar i dalje prema Zjometu i Bugojnu, nastojeći da uspostavi vezu s 10. krajiškom divizijom. Brigadi je još naređeno da sa po jednim bataljonom, a po potrebi i sa više, dejstvuje na cestu Travnik - Lašva - Zenica - Žepče - Doboj i oko Žepča, Novog Šehera, Tešnja i Teslića i da što prije provjeri da li se u Mladikovini i Blatnici nalazi neka domobranska jedinica pa ako se stvarno nalazi uništiti je. Ovo naređenje uslijedilo je poslije dobijenog obavještenja daje neprijatelj napustio Jajce što je ukazivalo na to da će se vrlo brzo stvoriti uslovi da se ponovo uđe u napuštene gradove ili da se razbiju ostavljene domobranske i milicijske posade. U vezi s tim i 1. proleterskoj brigadi naređeno je da uputi dva bataljona južno od Ugra, radi ispitivanja situacije na cesti Karaula - Jajce, u dolini Vrbasa, u Jajcu i Donjem Vakufu.³² Za izvršenje dobijenog zadatka štab 13. proleterske brigade angažovao je 4. proleterski bataljon koji je 16. januara stigao u rejon Mudrike, Gostilj, Karaula.

Narednih dana brigada je pristupila izvršenju dobijenih zadataka: čišćenju sela od fašističke muslimanske milicije i četničkih jedinica, koje su u toku i poslije neprijateljske ofanzive postale nešto aktivnije, uz manje pomjeranje bataljona. Pošto je 17. januara u Petrovo Polje stigla i bolnica (ambulanta) 1. proleterske brigade,³³ to se dio 1. proleterskog bataljona iz tog sela premjestio u Zlovariće a tri dana kasnije u Čorkoviće, nešto sjevernije od Petrovog Polja. Dvije čete 2. proleterskog bataljona, sa zamjenikom komandanta brigade, krenule su 16. januara iz Bjelobučja preko sela Jezera i Šerića ka dolini rijeke Bosne u namjeri da napadnu neprijatelja u Nemili. Međutim, kako je mjesto bilo dobro utvrđeno i u njemu se nalazile jake snage neprijatelja, od napada se odustalo i čete

31 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 50-1/1: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 13. I 1944. pisano u 2 sata i 50 minuta štabovima bataljona. Očito da je na dokumentu pogrešno stavljen datum 13. januar i daje trebalo da piše 14. januar, jer je nemoguće daje štab brigade pisao ovo naređenje prije nego što je dobio naređenje štaba 1. proleterske divizije od 13. I 1944. pisano u 10 sati.

32 Zbornik, tom IV, knj. 21, str. 255-257: Naređenja štaba 1. proleterske divizije od 15. I 1944. štabovima 1. i 13. proleterske brigade.

33 Bolnica je više od deset dana ostala na obezbjeđenju i snabdijevanju kod 13. proleterske brigade.

su se poslije dva dana vratile u sastavu bataljona. Po naređenju štaba brigade glavnina ovog bataljona 21. januara premjestila se iz Gornjeg u Donje Bjelobučje.

Treći proleterski bataljon, iz Očauša preko Bjelobučja i Blatnice, 21. januara pomjerio se u selo Komušina, odakle je pobjegla muslimanska ustaška milicija a on je nastavio da prikuplja podatke o neprijatelju u rejonu Tešanj, Teslić, Novi Šeher. Međutim, zbog ispada neprijatelja od Teslića 14. januara bataljon se pod borbom povukao u Mladikovinu. Za to vrijeme 4. proleterski bataljon rušio je mostove i propuste na cesti između Turbeta i Karaule. Njega je po naređenju štaba 1. proleterske divizije, 22. januara u rejonu Gostilja smijenio jedan bataljon 1. proleterske brigade nakon čega se vratio na prostoriju Šišava - Lužnica odakle je uputio jedan vod na Devečane (trig. 1768), radi kontrole pravaca koji od Travnika preko Vlačića izvode na sjevež. Ovaj vod 25. januara bio je napadnut od jakih njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica koje su sa linije Travnik - Turbe izbile na Vlačić. vod se pod borbom povlačio ka bataljonu koji je iznad Lužnice sačekao neprijatelja i odbacio u Turbe nanijevši mu gubitke od 7 poginulih i 21 ranjenog vojnika.

U međuvremenu, 21. januara u svim jedinicama brigade prigodnim predavanjima, a gdje su za to postojali uslovi i priredbama, obilježena je 20 godišnjica smrti Vladimira Iljiča Lenjina, osnivača i organizatora Boljševičke komunističke partije u Rusiji, vođe Oktobarske socijalističke revolucije, osnivača sovjetske države i učitelja međunarodnog proleterijata.

Dok se 13. proleterska brigada zadržavala u rejonu sjeverno od Vlačića, 1. proleterska brigada 15. januara ušla je u Kotor-Varoš, a dva dana kasnije i u Jajce, da bi ga 21. januara napustila zbog napada neprijatelja. Sjeverno od ceste Doboj - Teslić - Banja Luka dijelovi 11. krajiške divizije i 12. slavonske brigade 20. januara zauzeli su Prnjavor i pripremali se za napad na Teslić i okolna uporišta neprijatelja u kojima su se uglavnom nalazile ustaško-domobranske jedinice i manji dijelovi njemačke poljske žandarmerije. Napad na Teslić bio je planiran i pripremljen za 26. januar u 23 sata. Istovremeno, prema dogovoru štabova 1. proleterske ili 1. divizije trebalo je da dva bataljona 1. proleterske divizije napadnu i zauzmu Tešanj radi obezbjeđenja napada na Teslić sa toga pravca. U Tešnju se tada nalazilo oko 200 pripadnika muslimanske ustaške milicije i oko 50 njemačkih poljskih žandarma. Napad na njih povjerenje 2. i 3. proleterskom bataljonu 13. proleterske brigade, koji su zapoviješću štaba 11. divizije za napad na Teslić od 24. januara dobili zadatak da »napadaju sa sjevera i zapada Tešanj sa ciljem zauzeća istog, čiste Radušu od četnika i postavljaju zasjedu na cesti prema Novom Šeheru i Maglaju, sa glavnim zadatkom onemogućiti dolazak pojačanja sa tih pravaca napadnutom Tesliću.«³⁴

Prije nego što su dobili zapovijest od štaba 11. divizije, štab 13. proleterske brigade 25. januara dopisom je upoznao s odlukom za napad ne samo pomenuta dva, već i ostale bataljone, ukazao im na značaj akcije i potrebu da se što bolje pripreme. Istovremeno odredio je da bataljonima u toku napada komanduju članovi štaba brigade koji su se zatekli kod njih.³⁵ Pošto su se grupisali u Mladikovini, gdje su ostavili jednu četvu 5. proleterskog bataljona i još jednu četvu iz 2. proleterskog bataljona, radi obezbjeđenja odstupnice, 2. i 3. proleterski bataljon, 26. januara preko Kamenice i Raduše krenulo je na sjever prema Tešnju. U međuvremenu odustalo se od napada na Teslić, a bataljoni o tome nijesu bili obavješteni. Zbog dugog i napornog puta oni nijesu stigli da pređu u napad u 23 sata pa su obezbijedivši se od Novog Šehera i Maglaja tek 27. januara u 4 sata sa zapada i sjevera, gotovo neprimjetno upali u Tešanj. Neprijatelj je bio iznenađen tako daje brzo sabijen u zgrade osnovne škole, sreskog suda i u srednjovjekovnu kulu koja dominira gradom. Iz tih zgrada pružio je snažan otpor, tako da nije bilo uslova da se savlada, a kako se primicao dan, bataljoni su se povukli u Radušu

34 Arhiv VII, k. 866, br. reg. 7/1.

35 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 7-1/1.

i smjestili u zaseoke Alići i Bejtići. U toku napada ubijena su 4 neprijateljska vojnika, dok bataljoni nijesu imali gubitaka.

Slijedećeg dana bataljoni su krenuli natrag preko Kamenice i Slatine usput između Slatine i Rajševa porušili su željezničku prugu u dužini 120 metara, uništili lokomotivu, vagon i pripremljenu građu za most. Po povratku, 29. januara 2. proleterski bataljon smjestio se u Mladikovinu, a 3. proleterski bataljon u Donje Bjelobučje, radi odmora i priprema za nove akcije. U međuvremenu, 27. i 29. januara neprijatelj je vršio ispade sa linije Travnik - Turbe, ali je oba puta bio odbijen. U vremenu kad nijesu bili angažovani u borbama ni na drugim zadacima u bataljonima izvođena je vojno-politička obuka.³⁶

Usmjeravajući rad i dejstva 1. i 13. proleterske brigade, štab 1. proleterske divizije uputio im je dopis 31. januara u kome ih je upoznao s vojnom situacijom u dijelu zapadne Bosne i narednim zadacima. Pored ostalog, obavjestio ih je da te večeri iz Drvara kreće popuna za njih od oko 900 takozvanih »prekomoraca« - Slovenaca i Crnogoraca, koji su se do kapitulacije fašističke Italije nalazili mobilisani u talijanskoj vojsci ili internirani u raznim logorima.³⁷ Slovenci su upućeni u 3. i 13. proletersku brigadu, a Crnogorci u 1. proletersku brigadu. U vezi s tim, naređeno je štabovima brigada da organizuju njihov doček, smještaj i ishranu i odmah da ih podijele po jedinicama. Posebno je ukazano da prema njima treba biti pažljiv.

Istim dopisom 13. proleterskoj brigadi naređeno je da uputi 4 pouzdana borca na radio-telegrafski kurs i 7 na političko-partijski kurs pri štabu 1. proleterskog korpusa, i 5 starih i pouzdanih boraca za Prateći bataljon Vrhovnog štaba. Pored toga, trebalo je da štab brigade uputi Ljubomira Marića Ljubeza u Koričane radi organizovanja prihvata pomoći i paljenja vatri, odnosno davanja signala engleskim avionima koji su noću doturali hranu pomoću padobrana. Ranije je ta pomoć doturana na Petrovo Polje.

Posebno, štabovima brigada naređeno je da raspored i zadatke jedinicama podese tako da se one što više i bolje odmore, da ni na jednom pravcu ne drže krute frontove, već da jedinice drže prikupljene, a obezbjeđenja i izviđanja vrše patrolama. Trinaestoj brigadi naređeno je da čim stigne njen 5. proleterski bataljon sa divizijskom bolnicom uputi svoju brigadnu ambulantu i 1. proleterski bataljon u rejon Očauš, Buletić, Pribinić, a kad joj stigne najavljena popuna da se cijela prebaci na sjeveroistok na sektor Pribinić, Buletić, Očauš, Mladikovina, Blatnica, Šerići, Bukovica odakle je trebalo da dejstvuje na komunikacije u dolinama rijeke Usore, Bosne i Lašve, dok je 5. proleterski bataljon i dalje trebalo da ostaje na obezbjeđenju divizijske bolnice, privremeno pod komandom štaba 1. proleterske brigade.³⁸

I pored ovog naređenja, razvoj vojno-političke situacije u srednjoj Bosni, teški vremenski uslovi (veliki snijeg i hladnoća) i potreba da se odmori, usloveli su daje brigada prvu polovinu februara ostala u pomenutom rejonu razmještaja uz manje pomjeranje nekih bataljona. Prvih dana februara u njen sastav vratilo se 5. proleterski bataljon, a vršene su i pripreme za prijem najavljene popune Slovencima iz sastava 1. prekomorske brigade. U vezi s njihovim dolaskom, štab 1. proleterske divizije ukazao je na potrebu toplog prijema i pravednog odnosa

36 Arhiv VII, k.727, br. reg. 18-1/2: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 2. II 1944. štabu 1. proleterske divizije.

37 Radi se o Slovencima iz Slovenačkog primorja koji su poslije prvog svjetskog rata potpali pod Italiju, pa su su bili mobilisani u njenu vojsku, kao i o zarobljenim i interniranim Slovencima i Crnogorcima u toku drugog svjetskog rata. Od njih, kao i ostalih zarobljenih i interniranih Jugoslovena, poslije kapitulacije Italije 20. oktobra 1943. godine formirana je u logoru Karbonara, kod Barija u Italiji, 1. brigada, nazvana »prekomorska«. Kasnije su od Jugoslovena, koji su bili u logorima u Italiji, formirane još četiri takve brigade. Prva prekomorska brigada prebačena je iz Italije na Vis gdje je dijelom boraca popunila dalmatinske jedinice, a drugi dio, jačine četiri bataljona, prebačen je na kopno i upućen u Drvar, gdje je brigada rasformirana a njeni borci upućeni u jedinice 1. proleterskog korpusa pa i u 13. proletersku brigadu.

38 Zbornik, tom IV, knj. 21, str. 515-518.

prema njima kao novim borcima, ali i na potrebu budnosti »budući da se nije moglo provjeriti držanje svakog od ovih boraca i da su bili često vrbovani od strane četnika, treba na sve obratiti pažnju«. U vezi s tim trebalo je skrenuti pažnju partijskim organizacijama i obavještajnoj službi, a njih rasporediti po svim četama, vodovima i desetinama.³⁹ Poslije političkih i drugih priprema uz objašnjenje ko su ti borci, brigada je bila spremna da ih prihvati.

»Prekomorci« su stigli 10. i 11. februara i već slijedećeg dana raspoređeni po bataljonima i nižim jedinicama, kako je to naredio štab 1. proleterske divizije. Svaki bataljon dobio je tada između 70 i 80 novih boraca, a manji broj i čete pri štabu brigade. Ukupno, brigada je tada popunjena sa oko 450 novih boraca, tako daje njeno brojno stanje povećano na oko 1.100, dok su bataljoni u prosjeku imali 200, a čete oko 50 boraca. U izvještaju političkom komesaru 1. proleterskog korpusa, od 2. marta 1944, politički komesar 1. proleterske divizije konstatovao je da je popuna »prekomorcima« značila mnogo za diviziju »i u podizanju discipline i u borbenom i političkom pogledu... Dolaskom Prekomoraca sve tri brigade su oživljele, postale jače, pouzdanije. Uopšte čitav život i rad je puniji. Iako su oni došli u naše jedinice, kad su one bile pod najtežim okolnostima, ipak su oni sve teškoće podnosili bez riječi, sa čašću što su borci I proleterske divizije i što za borce I divizije, prema njima, ne može biti ništa teško.«⁴⁰

Početkom februara 1944, 13. proleterska brigada dobila je prve oficire. Naime, Ukazom od 1. novembra 1943. o proizvođenju i unapređenju oficira i podoficira NOV i POJ vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita proizvedeni su: u čin majora Milan Žeželj; u čin kapetana: Marko Rapo, Stjepan Mikšić, Đuro Breberina, Branko Kresojević, Rade Milanović, Jovica Mraović i Stevo Borota; u čin poručnika: Rade Aralica, Božo Mlinarić, Dragutin Bogdanić, Veljko Kraljić, Dmitar Radulović, Dinko Glažar, Marko Španović, Boško Žigić, Zvonko Miklić, Božo Hinić, Nikola Mandić, Petar Karaš i Nikola Tomić; u čin potporučnika: Slavko Hruškar, Veko Milošević, Milan Plečaš, Stanko Majcen, Vinko Kotar, Rudolf Musi, Albert Boršić, Ignac Senečić, Roko Čanžek, Mile Bastajić, Rade Mrkobrad, Slavko Dražić, Dragutin Bulat, Dušan Pavlović, Ivan Frković, Slavko Janotić, Pero Milinović i Stjepan Bjegović i u čin zastavnika: Dragutin Belša, Josip Orešković, Božo Juričan, Milan Klišanić, Ilija Radulović, Janko Komočar, Janko Vujičić, Milan Smetko, Stjepan Pilipec i Stjepan Dorić. Pošto je Ukaz objavljen u Biltenu Vrhovnog štaba za novembar, decembar 1943 - januar 1944,⁴¹ to su unapređeni stavili oznake činova tri mjeseca poslije izdavanja Ukaza, odnosno kad im je bilo saopšteno. U tom vremenu, sekretar brigadnog komiteta SKOJ-a postao je Josip Mišković.

Dok su vojni rukovodioci poimenično proizvođeni i unapređivani ukazima Vrhovnog komandanta NOV i POJ, dotle su politički komesari i njihovi zamjenici, od 23. aprila 1944. pomoćnici političkih komesara, u čitavoj NOV i POJ, pa i u 13. proleterskoj brigadi, Uredbom o zvanjima političkih komesara od 22. aprila 1944. i Uredbom o zvanjima pomoćnika političkih komesara od 24. aprila 1944. dobili odgovarajući rang oficira: politički komesar brigade - major, pomoćnik političkog komesara brigade - kapetan, politički komesar bataljona - kapetan, pomoćnik političkog komesara bataljona - poručnik, politički komesar čete - poručnik, pomoćnik političkog komesara čete - potporučnik i politički delegat voda - zastavnik. Pored ostalog, kao i u čitavoj NOVJ, u aprilu 1944. i u 13. proleterskoj brigadi, na osnovu naredbe Vrhovnog komandanta od 25. aprila, uveden je uobičajeni vojnički pozdrav sa ispruženim prstima, umjesto tadašnjeg pozdrava stisnutom pesnicom, koji je i dalje zadržan u partizanskim odredima.⁴²

39 Arhiv VII, k. 714, br. reg. 1/1-3: Dopis štaba 1. proleterske divizije od 6. II 1944. štabovima 13. i 13. proleterske brigade.

40 Zbornik, tom IX, knj. 5, str. 536-537.

41 Zbornik, tom II, str. 376-389.

42 Zbornik, tom II, str. 399-402.

Protiv onih koji su pravili razne prestupe postupalo se različito, zavisno od težine prestupa: počev od razgovora i savjetovanja od strane starješina, iznošenja slučaja na četnim i bataljonskim konferencijama i kritikovanja od strane boraca, pa do smrtnih kazni u najtežim slučajevima. Veoma vaspitno su djelovale četne i bataljonske konferencije na kojima su sami borci veoma oštro kritikovali i osuđivali one koji su na razne načine kaljali lik narodnog borca, posebno pripadnika proleTERSKE jedinice. Izuzetno teška bila je kazna, a ujedno i snažna vaspitna mjera, skidanje srpa i čekića sa petokrake kao oznake pripadnosti proleTERSKOJ jedinici, za određene propuste pojedinaca. Obično su prekršioCI najprije žigosani od strane boraca pred četom ili bataljonom, a zatim je naredbom izricao kaznu štab bataljona. Tako su u 3. proleTERSKOM bataljonu, 5. februara, četvorica boraca zbog krađe životnih namirnica u selu, žigosana na bataljonskoj konferenciji a štab bataljona ih je naredbom kaznio da sa petokraka na kapi skinu srp i čekić, dok se ne poprave, odnosno dok ponovo ne zasluže da na kapama nose proleTERSKI simbol. Kod teških slučajeva kršenja discipline, dezerterstva, pljački i si. iako rijetko, primjenjivana je i smrtna kazna. Presuđuje donosio ratni sud pri štabu brigade, obično na prijednog boraca. Takva jedna smrtna kazna 21. februara 1944. izvršena je u 3. proleTERSKOM bataljonu, nad jednim njegovim pripadnikom koji je »pred borcima raskrinkan kao nasilnik, kradljivac i vojnik koji nije išao linijom naše borbe«.⁴³

S obzirom da nije bilo borbi, izuzev manjih sukoba s četničkim grupicama na pravcu Mladikovine i Blatnice, prva polovina februara 1944. iskorištena je za odmor, intenzivan vojno-politički i kulturno-prosvjetni rad radi podizanja vojnog, političkog i kulturno-prosvjetnog nivoa boraca, kao i za otklanjanje ispoljenih slabosti u toku posljednjih borbi i za vrijeme boravka u širem rejonu Petrovog Polja. Veoma teški uslovi za borbu i život, uz nedovoljno intenzivan politički rad, doveli su do pojava nediscipline, nedrugarstva, samovoljnog prisvajanja tuđe imovine, a bilo je i slučajeva dezerterstva.

Prema izvještaju političkog komesara 1. proleTERSKE divizije Vlade Šćekića od 2. marta 1944. političkom komesaru 1. proleTERSKOG korpusa »u ovom periodu XIII brigada je preživljavala ozbiljnu krizu. Kriza je«, piše dalje u izvještaju, »uslovljena uglavnom time: a) što čitava njihova unutarnja organizacija nije bila stvorena pod takvim uslovima i bila spremna za takve teškoće (u prvom redu za takvo stanovanje, odjeću, obuću, ishranu); b) nedovoljan politički rad i gubljenje perspektiva; c) uslovi pod kojima su živjeli na Petrovom Polju i okoLO bili su stvarno teški; d) nezrelost i nesnalaženje rukovodilaca bataljona i same brigade; e) postojanje i rovarenje neprijateljskih elemenata; f) nesamopouzdanje brigade usled malobrojnosti«⁴⁴ Neosporno da su ove ocjene pretjerane naročito u pogledu gubljenja perspektive i nezrelosti starješina zbog čega je teško složiti se s njima. Inače da je to tako bilo, da je izgubila perspektivu i imala nedozrele starješine, uz druge teškoće i probleme ne bi se održala kao vojna jedinica. Naprotiv, borci i starješine bili su svjesni odakle dolaze sve teškoće, kojih je bilo i na Žumberku, i oni su ih stoički podnosili ne gubeći perspektivu. Za ovu malu krizu u brigadi treba učiniti odgovornim i štab I proleTERSKE divizije koji nije smio dozvoliti da brigada ovoliko dugo ostane pasivna u nepovoljnim uslovima.

Situaciji u brigadi i uslovima života bili su prilagođeni vojni i politički rad u bataljonima i četama. Težilo se da se učvrsti disciplina i podigne vojnostručni i politički nivo kako boraca tako i starješina, kao i čitavih jedinica. Iskustvo stečeno u borbama nadopunjavano je teoretskim radom i praktičnom obukom. Posebna pažnja u tom pogledu poklanjana je »prekomorcima«. Nastojalo se osposobiti borce za što bolje i efikasnije rukovanje raznim zaplijenjenim pješadijskim naoružanjem - puškom, bombom, puškomitraljezom, mitraljezom i minobacačem i upoznati ih s mogućnostima raznih vrsta oružja. Rađeno je sklapanje i rasklapanje, zatim obuka u gađanju od zauzimanja položaja, punjenja, uzimanja

13 Arhiv VII, k. 729A, f. 17: Operacijski dnevnik 3. proleTERSKOG bataljona 13. proleTERSKE brigade. U Arhiv VII, k. 172, br. reg. 2/10.

odstojanja do uočavanja ciljeva i njihovog uništavanja. Borci su, dalje, obučavani u pravilnom pozdravljanju, oslovljavanju, raportiranju starješinama, držanju u borbi, stražarskoj službi, izviđanju, održavanju veze i drugo. Za osposobljavanje nižih rukovodilaca - komandira vodova, pri štabu brigade održan je kraći kurs.

Politički rad, koji je ranije prema ocjeni političkog komesara 1. proleterske divizije, bio »isjeckan i sitan«, tako da »nije mogao dati bolje rezultate«⁴⁵ počeo je da se odvija po planu dobijenom od štaba 1. proleterske divizije. Počela je prораd ciklusa tema: Istorija 1. i 3. proleterske brigade, četvrta i peta neprijateljska ofanziva, Razvitak narodnog ustanka po pojedinim zemljama u Jugoslaviji, Šesta neprijateljska ofanziva, Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske i njen razvitak, Narodnooslobodilački odbori i AVNOJ, Versajska i federalna Jugoslavija, Međunarodni značaj naše borbe i SSSR kao najjača snaga fronta protiv fašizma. Po završetku ovog bio je planiran drugi ciklus tema: O SSSR-u, SSSR u ratu, Antifašistički blok, Uspjesi narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji i njen međunarodni položaj i značaj, AVNOJ i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, Sadržina rada i dužnost narodnih vlasti, Monarhija i kralj i Narodna Demokratska Federativna Jugoslavija.

Zatišje je iskorišćeno i za jačanje i unapređenje rada službi - obavještajne, koja se u toku prošle ofanzive pokazala kao slaba, zatim intendantske koja je pod veoma teškim uslovima organizirala dotur hrane iz sela u dolini Usore, mada nedovoljan. S posebnim teškoćama borila se sanitetska služba. Pojavio se pjegavi tifus, naročito u 4. proleterskom bataljonu, a zbog slabe ishrane, slabe odjeće i obuće, loših higijenskih prilika bilo je i drugih bolesti i smrzavanja. U prvom polovini februara u brigadi je oboljelo od pjegavog tifusa 20 boraca i starješina, a bila su i dva smrtna slučaja. Održavanjem higijene, čišćenjem prostorija u kojima su boravili borci i njihovim odvajanjem od domaćeg stanovništva, parenjem odijela u partizanskim buradima i šišanjem boraca, kao i izolovanjem oboljelih spriječeno je širenje epidemije tifusa u brigadi. A za osposobljavanje najnižeg sanitetskog kadra održan je pri štabu brigade kurs za bolničarke.⁴⁶

U brigadi je u tom periodu oživio i kulturno-prosvjetni rad. Težište je bilo na tome da se stvori masovna osnova i da se u rad uključe svi borci. Radom su rukovodili politički komesari preko kulturno-prosvjetnih odbora, koji su postojali u svim bataljonima, a sastojao se u održavanju predavanja, priredbi za jedinice i narod, recitacijama, horskom pjevanju i izdavanju džepnih novina. U brigadi su borcima i starješinama održana predavanja s diskusijom o porijeklu čovjeka, o životu u SSSR-u, o sportu u SSSR-u, o razvoju pozorišta, o svjetskoj književnosti, o razvitku društva, istoriji Evrope od 1918. do 1939. i druga. Interes i uspjeh bili su dosta veliki. Svaki bataljon, a i poneka četa, izdavali su svoje džepne novine - listove (1. proleterski bataljon - »Mladi proleter«, 4. proleterski bataljon - »Jedinstvo« i dr.). Najčešće su ovi listovi bili bez veće vrijednosti, ali su razvijali interes za pisanjem, čitanjem i kulturnim radom.

Politički i kulturno-prosvjetni rad s narodom bio je stalna praksa boraca, starješina i jedinica pa i u srednjoj Bosni. Održano je više konferencija s narodom i priredbi za narod. Međutim, griješilo se u tome što su te konferencije i priredbe nedovoljno povezivane sa situacijom na terenu gdje je bio jak ustaški i četnički uticaj. Nije se uvijek išlo na rješavanje konkretnih pitanja tako da je na tim konferencijama i priredbama bilo ponekad suvišnog fraziranja i politiziranja. Nedostajalo je organizacionog rada na stvaranju masovnih antifašističkih organizacija omladine i žena tamo gdje ih nije bilo i na njihovom učvršćenju tamo gdje su postojale. Pomoć i saradnja sa organima nove narodne vlasti - narodnooslobodilačkim odborima - najčešće se svodila samo na pitanja snabdjevanja naših jedinica. Svakako da su to bili nedostaci političkog rada na terenu, koje je uočavao štab 1. proleterske divizije i nastojao da ih jedinice otklone.

45 Zbornik, tom IX, knj. 5, str. 537.

46 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 3-1/8. Sanitetski izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 17. II 1944. referentu saniteta 1. proleterske divizije.

Posebno težak problem za 13. proletersku brigadu u to vrijeme bila je veoma loša obuća i odjeća. I dok je izvjesna količina cipela dobijena od intendature 1. proleterske divizije, bio je veliki problem s odjećom. Nije bilo borbi, pa ni plijena. Kakvo je bilo stanje najbolje se vidi iz izvještaja štaba 1. proleterske divizije štabu 1. proleterskog korpusa od 3. februara u kome je, pored ostalog, pisalo: »... zbog slabe odjeće i obuće bilo je dosta oboljelih drugova, tako da je i redovna služba za neposredno obezbjeđenje stvarala nove teškoće. Ovo naročito važi u Trinaestoj proleterskoj brigadi, kod koje se za najmanje patrole uzima odijelo iz cijele čete koja za to vrijeme polu naga ostaje po kućama«. ⁴⁷

Jedan od posebnih problema za brigadu bila je Ruska četa, koja se nalazila u sastavu 4. proleterskog bataljona. Ona se već u prvim borbama pokazala kao vrlo slaba, nepouzdana i nedisciplinovana. U četi je vladala netrpeljivost između Gruzijanaca i Kalmika. Komanda čete, sastavljena isključivo od Gruzijanaca bila je slaba i bez autoriteta. Neki pripadnici čete bili su skloni pljački što je stvaralo političke probleme, tim više što su se u selima predstavljali kao borci Crvene armije. Na prijedlog štaba bataljona, štab brigade donio je odluku da se četa rasformira, ali se s tim nije složio štab 1. proleterske divizije već je po njegovom nalogu prebačena u 2. proleterski bataljon u kome joj je posvećena veća pažnja, a u komandu čete postavljen je jedan Kalmik, nakon čega je postala nešto disciplinovanija.

Radi sređivanja jedinica, otklanjanja uočenih slabosti i priprema za predstojeće borbe, u svim bataljonima i samostalnim četama održane su konferencije sa svim borcima. Na njima im je objašnjena vojno-politička situacija, analizirano držanje u borbama i oštro kritikovana nedisciplinovanost, dezerterstvo, samovoljno prisvajanje tuđe imovine i druge slabosti. Na otklanjanju uočenih slabosti preduzimane su mjere i komandnom linijom od štaba brigade, preko štabova bataljona i komandi četa.

U ovom periodu oživio je i rad partijskih i skojevskih organizacija. Komunisti, ne samo što su bili inicijatori i pokretači vojno-političkog i kulturno-prosvjetnog rada već su u tome radu prednjačili i služili za primjer. U svim bataljonima održane su bataljonske partijske konferencije, a u četama i štabovima sastanci partijskih ćelija, kao i sastanci aktiva SKOJ-a, koji su na dnevnom redu imali otklanjanje svih uočenih slabosti, učvršćenje svjesne discipline i moralno-političkog jedinstva, njegovanje ofanzivnog duha i ratnog drugarstva kod boraca, razvijanje mržnje i budnosti prema neprijatelju, stvaranje svijetle perspektive u pogledu konačnog ishoda rata, njegovanje i razvijanje drugarske kritike i samokritike i drugo. Značajna pažnja poklanjana je i organizacionim pitanjima. U toku neprijateljske ofanzive i neposredno poslije nje u KPJ je primljeno 45 novih članova. Osnovni kriterijum za prijem u Partiju bilo je držanje u borbi i izvršavanje svih drugih zadataka. Pri štabu brigade nastavio je da radi i partijski kurs koji je počeo u Turbetu ali je zbog neprijateljske ofanzive bio prekinut. Po njegovom završetku organizovan je još jedan kurs koji je s uspjehom završilo 15 polaznika.

Tako je u periodu neposredno poslije šeste neprijateljske ofanzive u 13. proleterskoj brigadi sve vrelo od intenzivnog vojno-političkog, kulturno-prosvjetnog i partijskog rada koji je brzo počeo da daje pozitivne rezultate i koji će doći do punog izražaja u narednim borbama. Krajem februara štab brigade je sveo i rezultate takmičenja u šestoj neprijateljskoj ofanzivi i o njima obavjestio štab 1. proleterske divizije. U toku takmičenja brigada je ubila 448, ranila 358 i zarobila 18 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira, većinom Nijemaca i četnika. Imala je 37 poginulih (od toga 26 komunista), 61 ranjenog i 67 nestalih boraca. Imala je 24 oboljela od pjejavog tifusa i 20 od raznih drugih bolesti od kojih su 4 umrli. Zaplijenila je 81 pušku, 3 puškomitraljeza, 12 mitraljeza (»šarac«), 8 automatskih pušaka, 3 tromblonske puške, 3 snajperske puške, 9 revolvera, minobacač 81 mm, poljsku telefonsku centralu, 12 km telefonskog kabla, 2 dvogleda,

47 »Trinaesta proleterska u NOB«, str. 350.

22.000 metaka i oko 200 uniformi. U okviru političkog i kulturno-prosvjetnog rada održano je 80 četnih konferencija, 8 bataljonskih konferencija, 2 priredbe u okviru brigade, 5 priredbi u okviru bataljona, izdato 60 četnih džepnih novina, 3 bataljonske džepne novine i održano 10 konferencija s narodom.⁴⁸

U okviru brigade, prema ocjeni njenog štaba, najbolje rezultate u takmičenju između bataljona postigao je 1. proleterski bataljon koji je ubio 172, ranio 215 i zarobio 28 neprijateljskih vojnika, dok je sam imao 7 poginulih, 12 ranjenih i 1 nestalog borca. Zaplijenio je 7 mitraljeza (»šarac«), 2 puškomitraljeza, 80 pušaka, 3 tromblonske puške, 2 snajperske puške, minobacač 81 mm, 3 automata, 8 pištolja, telefonsku centralu, dvogled i 40 kompleta odijela i cipela, a uništio je jedan željeznički gvozdeni most dužine 65 metara i 9 drvenih propusta. Pored toga, bataljon je održao 2 bataljonske konferencije, 4 konferencije s narodom, bataljonsku priredbu za vojsku i narod, 10 četnih priredbi i izdao 20 džepnih novina. Uz sve to borbeni moral i disciplina u bataljonu bili su dobri, a nije bilo ni jednog slučaja dezerterstva.⁴⁹

Pošto je prikupio podatke o rezultatima takmičenja u 1. proleterskoj i 6. ličkoj diviziji, štab 1. proleterskog korpusa NOVJ 20. marta izdao je Naredbu br. 39 kojom je pohvalio brigade i bataljone koji su postigli najbolje rezultate u takmičenju i oao priznanje svim jedinicama za postignute uspjehe. »Izvršavajući naređenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ, maršala Jugoslavije druga Tita«, pisalo je u naredbi, »jedinice 1. proleterskog korpusa su, svojom požrtvovanošću, odlučnošću i veštinom ratovanja, u borbama kod Livna, Šuice, Banje Luke, na sektorima Travnik - Jajce - Ugar i Jajce - Mrkonjić - Mliništa, časno primile svoj dio i izvršile svoj zadatak u slamanju VI neprijateljske ofanzive... Iako su naše jedinice imale različite težine i karakteru zadatke, ipak su one sve stavljene na probu i sve su mogle ispoljiti i ispoljile su svoju ubojnost, otpornu moć, veštinu manevrisanja, organizacionu čvrstinu, političku i kulturnu aktivnost, i pravilno i aktivno funkcionisanje pomoćnih službi: saniteta, intendanture i dr.«⁵⁰ Ovom naredbom »kao uzor bataljon 1. proleterskog korpusa NOVJ u VI neprijateljskoj ofanzivi« pohvaljen je i 1. bataljon 13. proleterske brigade, s komandantom Stjepanom Mikšićem na čelu, i nagrađen automatom sovjetske proizvodnje.⁵¹

Borbe i politička aktivnost na sektoru Teslića

Prema naredjenju štaba 1. proleterske divizije 13. proleterska brigada, 15. februara 1944. krenula je sa šireg područja Petrovog Polja u rejon iužno od Teslića i razmjestila se: 1. proleterski bataljon u Kamenicu radi kontrole i zatvaranja pravaca Teslić - Kamenica i Novi Šeher - Kamenica, rušenja željezničke pruge od Crne rijeke prema Tesliću i mosta na Crnoj rijeci; 2. proleterski bataljon od Vlajića (oko 5 km j/i od Teslića) sa zadatkom izviđanja u pravcu Teslića i održavanja veze s 11. krajiškom divizijom koja se nalazila u rejonu Buletić - Pribinić - Klupe; brigadnu ambulantu i 3. proleterski bataljon u Gornje Bjelobuče radi kontrole i zatvaranja pravaca koji od ceste Zenica - Doboj, preko Sarića i Jezera i od Duba izvode ka Vučjoj planini i Vlašiću; 4. proleterski bataljon sa dvije čete u Slatinu i sa druge dvije čete u Komušinu (zaseoci Ponjavići i Klarići) i štab brigade sa prištapskim jedinicama u zaseoke Ponjavići i Klarići.⁵²

48 Arhiv VII, k. 712A, br. reg. 8/1—4: Izvještaj štaba 1. proleterske divizije od 1. III 1944. štabu 1. proleterskog korpusa o rezultatima takmičenja brigada i bataljona.

49 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 2-1/4: Izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 18. II 1944. štabu 1. proleterske divizije.

50 Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 412-413.

51 Pored 1. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade, štab 1. proleterskog korpusa pohvalio je kao uzor bataljone i nagrađio ih automatom sovjetske proizvodnje: 1. bataljon 1. proleterske brigade, 1. bataljon 3. krajiške proleterske brigade, 4. bataljon 2. ličke i 1. bataljon 3. ličke proleterske brigade, dok je kao uzor brigada 1. proleterskog korpusa u VI neprijateljskoj ofanzivi pohvaljena i nagrađena snajperskom puškom 3. krajiška proleterska brigada.

52 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 19-2: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 17. II 1944. štabu 1. proleterske divizije.

U novom reionu razmještaju uslovi za život i rad, a naročito ishrana bili su neuporedivo bolji nego na području Petrovog Polja. Pored izviđačke aktivnosti i preduzimanja mjera neposrednog obezbjeđenja, u jedinicama nastavljen je intenzivan vojno-politički i kulturno-prosvjetni rad, kao i političko djelovanje u narodu. Da bi se taj rad odvijao planski i organizovano a jedinice živjele pravim vojničkim životom, štab brigade izradio je »Plan rada za vojno-politički rad u brigadi« za period od 17. februara do 1. marta 1944. godine. U stvari bio je to raspored rada u toku jednog dana.

Planom bilo je predviđeno ustajanje za cijelu brigadu u 7 sati, fiskultura sa svim borcima od 7 do 7,15, umivanje i čišćenje od 7,15 do 7,30, doručak i pripreme za obuku 7,30 do 8 sati. Obuka je počinjala u 8 sati, i to: od 8 do 9 sati - pričaženje, oslovljavanje i raportiranje starješini prema Pravilu službe II dio Jugoslovenske vojske; od 9 do 10 rad sa puškom, puškomitraljezom i bombom; od 10 do 11 opis i upoznavanje s mitraljezima »breda« i »švarcloze«, malim i srednjim minobacačima (81 mm) - njemačkim i talijanskim (kojima je brigada raspolagala); od 11 do 12 diskusija posle pređenog gradiva; od 12 do 13 postrojavanje za ručak; od 13 do 14 nastavak obuke - stražarska služba i patrolna služba; od 14 do 15 obuka u gađanju puškom i puškomitraljezom; od 15 do 16 rad sa svim borcima i starješinama na podizanju discipline i ratnog drugarstva; od 16 do 17 obuka u održavanju veze i od 17 do 19 sati - kulturno-prosvjetni rad. Zavisno od situacije štabovima bataljona ostavljeno je da se ne moraju kruto pridržavati ovog rasporeda ali su bili obavezni da sve što je bilo predviđeno urade u toku jednog dana. Težište je bilo na novim borcima - Slovincima koji su nedavno popunili brigadu.⁵³ Samo za vrijeme kraćih zatišja, kakav je slučaj bio i prilikom zadržavanja u rejonu Teslića, mogli su se pridržavati zacrtanog plana.

Da bi što bolje osposobio najniži komandni kadar u vojnostručnom pogledu, štab brigade naredio je štabovima bataljona da organizuju kurseve za desetare i komandire vodova (niži podoficirski kurs) i 18. februara dostavio im plan rada za te kurseve koji su se morali završiti do 1. marta. Pri izradi plana rada za kurseve, štab brigade polazio je od iskustava stečenih u borbama za vrijeme šeste neprijateljske ofanzive, naime od onoga što je uočeno da nedostaje nižem komandnom kadru. U vezi s tim, s polaznicima kurseva trebalo je obraditi rad desetara i desetina u napadu i odbrani, vod u odbrani, obučiti ih u rukovanju pješadijskim naoružanjem, dostavljanju izvještaja (oblik i način pisanja), izradi prepreka na cestama sa zasjedama, obezbjeđenju u mjestu (straže, predstraže, mrtve straže i dr.), mjerama za sprječavanje pojave raznih bolesti, a naročito tifusa i u izvlačenju ranjenih i poginulih iz borišta.⁵⁴ Na osnovu tog plana štabovi bataljona izradili su svoje planove, polazeći od uslova rada, tako da su kursevi ubrzo počeli da rade, a dali su i dobre rezultate.

To je omogućilo i to, što u ovom periodu brigada nije imala većih borbi. Pri izviđanju u pravcu Novog Šehera 21. februara, ojačana četa 1. proleterskog bataljona sukobila se s njemačkom poljskom žandarmerijom i nekolicinom pripadnika muslimanske ustaške milicije kod sela Kopice (oko 5 km zapadno od Novog Šehera). Iako je prva bila otkrivena, zahvaljujući snalazljivosti komandira čete Đinka Glažara, uspjela je da ubije 32 neprijateljska vojnika, 25 da rani i jednog da zarobi. Među poginulima bili su i njemački komandant Žepča kapetan Vajs i njegov zamjenik. Četa je zaplijenila 2 puškomitraljeza, 11 pušaka i 4 pištolja, a imala je 4 poginula i 2 ranjena borca. Među poginulima bio je i zamjenik komandanta 1. proleterskog bataljona Dmitar Radulović. U drugoj akciji dijelovi ovog bataljona s komandantom na čelu iznenadili su četnike u selu Brezove Dane (4 km s/z od Novog Šehera) i na spavanju uhvatili komandire 3. i 4. čete 4. bataljona Teslićke četničke brigade i 19 četnika, i zaplijenili 18 pušaka, pištolj, 13 bombi, 400 metaka, pišaću mašinu, arhive pomenutih četa i nekoliko pari odijela.⁵⁵

53 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 1-1/3.

54 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 2-1/3. Plan rada za kurs nižih rukovodilaca štaba 13. proleterske brigade od 18. II 1944. dostavljen štabovima bataljona i komandama samostalnih četa.

55 Trinaesta proleterska u NOB, str. 352-354: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 28. II 1944. štabu 1. proleterske divizije.

Pored sukoba dijelova brigade sa manjim grupama četnika i muslimanske ustaške milicije u kojima je uhvaćeno i razoružano 25 pripadnika tih grupa, 1. proleterski bataljon uveče 29. februara s jednom četom izvršio je demonstrativni napad na Teslić i rudnik u selu Brdaci s juga od sela Barići i sa zapada sa uzvišenja Kaćun (k. 286) radi uznemiravanja i demoralizacije posade. Napad je trajao oko dva sata nakon čega se bataljon povukao. Gubitaka nije bilo ni na jednoj strani. Početkom marta, štab 1. proleterske divizije planirao je da glavnom 13. proleterske brigade iznenadno napadne Maglaj ali se od te namjere odustalo zbog toga što su od obavještajne službe dobijeni podaci da neprijatelj iz Teslića i Maglaja priprema napad na brigadu i što je u međuvremenu pojačao posadu u Maglaju.⁵⁶

Zahvaljujući intenzivnoj vojno-političkoj obuci, kulturno-prosvjetnom radu, popuni novim borcima, poboljšanju ishrane, a naročito djelovanju partijskih i skojevskih organizacija, brigada je svakim danom postajala čvršća, ofanzivnija i borbenija. U vezi s tim, krajem februara štab brigade u izvještaju štabu 1. proleterske divizije konstatovao je: »Život u brigadi se mnogo poboljšao od šeste neprijateljske ofanzive na ovamo. Moral kod boraca iz dana u dan postaje sve čvršći. Sanitetska i ekonomska grana dobro funkcionišu. Zdravstvene i ekonomske prilike po jedinicama su uslijed toga dosta zdrave.«⁵⁷ Štab 1. proleterske divizije u operativnom izvještaju od 7. marta Štabu 1. proleterskog korpusa je konstatovao daje »borbena sposobnost jedinica potpuna«.⁵⁸

Krajem februara i početkom marta došlo je i do izvjesnih kadrovskih promjena u brigadi. Na prijedlog štaba brigade štab 1. proleterske divizije postavio je 26. februara za političkog komesara 4. proleterskog bataljona Miloša Vuksanovića, dotadašnjeg političkog komesara saniteta 1. proleterske brigade i za zamjenika političkog komesara 3. proleterskog bataljona Jovu Šarenca.⁵⁹ Početkom marta politički komesar brigade Božo Spaček smijenjen je i upućen na novu dužnost, pa je na prijedlog štaba brigade štab 1. proleterske divizije 7. marta za vršioca dužnosti političkog komesara 13. proleterske brigade postavio Ivana Denca, do tada političkog komesara 1. proleterskog bataljona.⁶⁰ Ubrzo iza toga za vršioca dužnosti političkog komesara 1. proleterskog bataljona postavljen je Dragutin Belša.

Tih dana 3. marta, politički komesar 1. proleterske divizije dopisom ukazao je na propuste i potreban sadržaj političkog rada jedinica u narodu. »Održavati zborove i konferencije sa narodom«, pisalo je u dopisu, »davati priredbe za njega, veseliti se sa njim - to je potrebno. Ali samo to, nije ni malo dovoljno«, trebalo je ostvariti punu saradnju sa narodnim vlastima i sa masovnim antifašističkim organizacijama omladine i žena, i pomoći im. Dalje ukazano je da svako obraćanje narodu mora biti isključivo preko narodnih vlasti, odnosno narodnooslobodilačkih odbora, a politički i kulturni rad u narodu da se odvija po unapred postavljenom planu. Trebalo je da svaka brigada izradi plan kulturnih predavanja i političkih tema, kao i raspored drugog političkog i kulturnog rada. A da se u tom radu ne bi pravile političke greške i razna skretanja istaknuto je da svakom borcu, a kamo li rukovodiocu, »linija NO borbe mora da uđe u krv«. Posebno je na kraju dopisa ukazano da treba posvetiti »još više pažnje i kontrole nad držanjem pojedinaca prema narodu. Onemogućiti svaki štetni istup i svako samovoljno snabdjevanje i trgovanje. Našim radom postići da svakom borcu, svakom pojedincu, proleterska čast bude iznad svega.«⁶¹ Ovakvi i slični dopisi i uputstva uvijek su dobrodošla starješinama i borcima u brigadi jer su ih podsticali i usmjeravali u radu. Po direktivi štaba 1. proleterske divizije u 13. pro-

56 Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 145-147: Operativni izvještaj štaba 1. proleterske divizije od 7. III 1944. štabu 1. proleterskog korpusa i Arhiv VII, k. 727, br. reg. 5-1/13: Operativni izvještaj štaba 2. proleterskog bataljona od 12. III 1944. štabu 13. proleterske brigade.

57 »Trinaesta proleterska u NOB«, str. 354.

58 Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 147.

59 Arhiv VII, k. 712, br. reg. 20/8: Naredba štaba 1. proleterske divizije br. 399 od 26. II 1944. godine.

60 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/5-12: Depeša štaba 1. proleterske divizije štabu 13. proleterske brigade.

61 Zbornik, tom IX knj. 5, str. 558-561: Dopis štaba 1. proleterske divizije od 3. III 1944. štabovima 1. 3. i 13. proleterske brigade.

leterskoj brigadi i u selima njenog razmještaja prigodnim predavanjima i priredbama obilježen je 8. mart - međunarodni Dan žena.

Porea političkog rada osnovno je i na području Teslića bilo vojnički razbiti i uništiti neprijatelja - četnike i ustašku muslimansku miliciju, kao i spriječiti is-pade neprijatelja iz Teslića i okolnih garnizona na oslobođenu teritoriju. Pošto je od zarobljenih četnika doznao da se u rejonu Zmajevac (trig. 681) - Banja Vrućica, jugoistočno od Teslića, nalaze dijelovi četničkog bataljona jačine dvije čete, štab brigade je u noći između 1. i 2. marta angažovanjem po dvije čete iz 1. i 5. proleterskog bataljona iz rejona Kamenice pokušao da ih pohvata,⁶² ali su oni uspjeli na vrijeme da pobjegnu prema Tesliću, izuzev jednog koji je zarobljen.⁶³ Akcija na četnike u Vrućici 8. marta ponovljena je angažovanjem dva bataljona ali su oni i ovog puta, osim jednog, uspjeli pobjeći ka Tesliću izbjegavajući odlučujuće sukobe s jedinicama brigade.

U međuvremenu štab 13. proleterske brigade od obavještajne službe dobio je podatke da će neprijatelj iz Teslića ujutro 6. marta napasti brigadu. Naime, dobijena je zapovijest neprijatelja za napad sa kartom na kojoj su bili nacrtani pravci napada. Prema poaacima iz tih dokumenata trebalo je da neprijatelj napada u više napadnih kolona: od sela Buletića četnici, iz Teslića domobrani u šest napadnih kolona, zatim iz Tešnja i iz Novog Šehera ka Komušini, Kamenici i Dubravama. U vezi s tim, štab brigade 5. marta napisao je zapovijest potčinjenim jedinicama i rasporedio ih na položaje južno od Teslića, kako bi spremne dočekale neprijatelja, nanijele mu što veće gubitke i odbile napad.⁶⁴ Istovremeno, štab brigade zatražio je od štaba 1. proleterske divizije da u vezi s tim napadom predloži 11. diviziji da toga dana izvrši pritisak na Teslić sa sjeverozapada.

U to vrijeme u Tesliću se kao posada nalazio štab (stožer) domobranske 6. lovačke pukovnije sa 2. bojnom i 13, 14. i 15. satnijom, zatim 2. jurišna bojna, dombo bojna Teslić,⁶⁵ 1. vod haubica 1. bitnice 5. topničkog sklopa (1. baterija 5. artiljerijskog divizion) i 5. satnija, ojačana dijelovima 8. satnije 4. lovačke pukovnije, koja je 5. marta prebačena iz Doboja u Teslić da bi pojačala posadu. Ukupna jačina posade iznosila je oko 2.000 ljudi. Pored toga u selima oko Teslića nalazile su se i jedinice Tesličke četničke brigade - ukupne jačine oko 500 četnika.⁶⁶

Kako 6. marta nije uslijedio očekivani napad iz Teslića, štab 13. proleterske brigade izdao je toga dana novu zapovijest štabovima 1, 2, 4. i 5. proleterskog bataljona (3. proleterski bataljon nalazio se u Bjelobučju) kojom im je nešto detaljnije precizirao zadatke s ubjeđenjem da će napad uslijediti ujutro slijedećeg dana.⁶⁷ Međutim, kako ni tada nije došlo do napada zbog snijega i lošeg vremena, to je štab brigade 7. marta uveče izdao i treću zapovješt pomenutim bataljonima i 3. bataljonu 12. krajiške brigade kojom ih je detaljno upoznao s namjerom neprijatelja - da ovlada linijom Grebljica - Gomjenica - Vlajići - Dolići - Vujanovići i odbaci brigadu na jug, zatim sa sastavom, jačinom i pravcima nastupanja napadnih kolona, znacima raspoznavanja i drugim, očekujući da će napad uslijediti slijedećeg dana ili kad se poboljša vrijeme.

Polazeći od tačnih podataka o neprijatelju i njegovim namjerama, štab 13. proleterske brigade naredio je: 2. proleterski bataljon da organizuje odbranu na liniji Dolići - Gusti Teslić, sačeka neprijatelja, pusti ga na blisko odstojanje a zatim izvrši snažan vatreni udar po njemu i nanese mu što veće gubitke, održavajući čvrstu vezu s 3. bataljonom 12. krajiške brigade zapadno od Teslića; 4. proleterski bataljon da organizuje odbranu jugoistočno od 2. proleterskog bataljona na liniji Stupna glavica - Vlajići, sačeka i razbije neprijatelja koji bude nastupao

62 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 11-1/1: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 1. III 1944. štabovima 1. i 5. bataljona.

63 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 5-1/10: Operativni izvještaj štaba 1. proleterskog bataljona 13. proleterske brigade od 13. III 1944. štabu 13. proleterske brigade.

64 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 8/1.

65 Domobranski dobrovoljački bataljon. U oružanim snagama NDH dombo jedinice su u stvari bile neka vrsta milicije.

66 Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 671-679. Opšta bojna relacija 2. zbornog područja za mart 1944. godine.

67 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 12-1/1.

prema njemu; 5. proleterskom bataljonu da organaizuje odbranu jugoistočno od 4. proleterskog bataljona na liniji Jošik (k. 517) - Podovi - Kozija stijena - Kremenjaš radi razbijanja neprijatelja na tim pravcima s tim što je bio obavezan da upućuje jače izviđačka odjeljenja na Babino brdo (k. 487) radi kontrole i zatvaranja pravaca od Grebljice (trig. 299) i Gomjenice; 1. proleterskom bataljonu da obrazuje brigadnu rezervu u Grgićima, a jednu četvu da uputi na Alilovu glavu (k. 602) radi kontrole i obezbjeđenja zaleđa 2. i 3. proleterskog bataljona; inženjerskoj četi da postavi jednu desetinu s puškomitraljeskim odjeljenjem kod kapele Sv. Gospa, radi izviđanja i kontrole pravaca od Studenice i doline rijeke Usore i 3. bataljonu 12. krajiške brigade da djeluje u pozadini neprijatelja težeći da mu u sadejstvu s 2. proleterskim bataljonom presječe odstupnicu za Teslić.

Štab brigade i brigadno previjalište kad počne borba, trebalo je da se nalaze na pravcu Stojčevići - Grgići gdje je trebalo upućivati sve izvještaje. Bataljonima je još skrenuta pažnja na održavanje međusobne veze i sadejstva, zatim da strogo vode računa o artiljerijskoj vatri neprijatelja, nastojeći da izbjegnju gubitke od nje što će biti moguće ako se ne budu kruto držali frontalne borbe, ali da u pogodnom momentu svi pređu u opšti protivnapad na neprijatelja i odbace ga natrag u Teslić.⁶⁸

Umjesto očekivanog napada neprijatelj je iz Teslića jačim dijelovima preduzimao izviđačke akcije u pravcu položaja 13. proleterske brigade, nastojeći da dođe do podataka o njenom rasporedu, jačini, naoružanju i drugom prije nego što krene u napad. Tako je sa ojačanom 5. satnijom 9. marta krenuo u izviđanje pravcem Teslić - Barići - Ivica - Dolići. U Dolićima nju su sačekali dijelovi 2. proleterskog bataljona i snažnom puščanom i puškomitraljeskom vatrom zaustavili, a zatim pokušali daju odsijeku od Teslića. Međutim, kad je neprijatelj uočio manevar 2. proleterskog bataljona brzo se povukao u Teslić gonjen sve do žice kojom je bilo opasano ovo mjesto. Gubitaka nije bilo ni na jednoj strani. Očito daje prerano otvorena vatra dijelova 2. proleterskog bataljona, pa je neprijatelj izbjegao gubitke.

Pet dana kasnije, 11. marta, posada je u izviđanje pravcem Teslić - Lug - Barići - Dolići - Gornji (Gusti) Teslić - Djulići - Teslić ponovo uputila ojačanu 5. satniju, koju je i ovoga puta kod Dolića sačekao 2. proleterski bataljon, a zatim napadom odbacio u Teslić. Tom prilikom poginuo je politički delegat vođa Branko Ropić, a dva borca su ranjena. Neprijatelj je u svom izvještaju samo kratko konstatovao da »po dolasku u selo Dolići sat dobiva jaku vatru iz strojnice, strojopuškica i bacača iz samog sela i okolnih visova. Nakon pribavljenih podataka o neprijatelju, sat se bez gubitaka vratio u Teslić.«⁶⁹

U ostalim jedinicama 13. proleterske brigade težište rada u ovom periodu bilo je usmjereno na vojno-političko i kulturno-prosvjetno uzdizanje boraca i stariješina. Radi toga održan je veći broj predavanja predviđenih nastavnim planom i programom koji je izradio štab brigade za period od 10. marta do 10. aprila 1944, kojim su bili obuhvaćeni osnovni elementi iz oblasti borbene obuke i ratne službe.⁷⁰ Nije izostao ni politički rad u narodu. Pojedini bataljoni upućivali su jače dijelove prema Gluhoj Bukovici, Očaušu, Pribiniću i Novom Šeheru radi izviđanja i hvatanja četnika ali su ovi vješto izbjegavali veće sukobe, mada su iz zasjeda napadali kurire i manje jedinice u pokretu. Šesnaestog marta kod Blatnice iz zasjede napali su grupu od 14 prezdravljenih ranjenika i bolesnika koji su iz brigadne ambulante u Gornjem Bjelobučju upućeni u jedinice. Četnici su ih napali iz zasjede, 5 ubili i 5 zarobili, dok su se 4 uspjela izvući iako su dvojica bila ranjena. Među poginulima bio je i upravnik brigadne ambulante dr Vojko Kraljić. Nakon toga, odmah su angažovane po dvije čete iz 4. i 5. proleterskog bataljona i inženjerska četa radi hvatanja četnika. Potjera za njima trajala je tri

68 Zbornik, tom IV, knj. 23. str. 197-201: Naredenje štaba 13. proleterske brigade od 7. III 1944. štabovima 1, 2, 4. i 5. proleterskog bataljona i 3. bataljonu 12. krajiške brigade.

69 Arhiv VII, k. 60, br. reg. 3/1-3: Opšta bojna relacija 2. zbornog područja za ožujak 1944. godine.

70 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 46-1/1.

dana u toku koje su poginuli jedan komandir voda i zamjenik komandira čete iz 5. proleterskog bataljona. Najzad, 19. marta dijelovi 4. proleterskog bataljona u Mladikovini u jednoj kući zatekli su grupu četnika koji su čim su osjetili dolazak partizana počeli da bježe, ali je ipak jedan ubijen. U kući su ostavili ranije zarobljenih 5 boraca svezanih, izmučenih i bosih ali živih, čijoj radosti nije bilo kraja. Četnici su namjeravali da ih predaju Nijemcima pa ih zbog toga nijesu ubili. Tom prilikom zarobljen je jedan gluhonijemi četnik koji je bio koljač u jednom četničkom bataljonu.⁷¹

Radi ispitivanja mogućnosti vršenja diverzija u dolini rijeke Bosne između Doboja i Maglaja, kao i napada na Tešanj, štab 13. proleterske brigade 15. marta iz Kamenice uputio je 1. proleterski bataljon u rejon jugoistočno od Tešnja. Bataljon se smjestio u selo Karadaglije, zaselak Koprivci, gdje je uspostavio vezu s tešanjskim partijskim komitetom. U saradnji s njim, pored izviđačke aktivnosti, bataljon je prikupljao hranu u selima Raduša, Dobro Polje, Makiš, Ravna i drugim, otpremao je u brigadnu intendanturu i odbio nekoliko manjih ispada neprijatelja iz Tešnja. U pomenutom rejonu bataljon je ostao do 20. marta kada se povratio u Kamenicu.⁷²

U međuvremenu, po naređenju štaba 1. proleterskog korpusa, koje joj je 15. marta prenio štab 1. proleterske divizije, u 13. proleterskoj brigadi je u svakom bataljonu formirano leteće odjeljenje i izviđačka desetina radi vršenja obavještajnih, izviđačkih i diverzantskih akcija.⁷³

Poslije dužeg iščekivanja najzad 17. marta uslijedio je napad neprijatelja iz Teslića. Napad kako je to sam neprijatelj formulisao, preduzet je »u cilju protjerivanja komunista sa crte: Grebljica - Gomjenica - Vlajići - Dolići - Vujanovići - Markočić«⁷⁴ koja se proteže od 5 do 7 km južno i jugozapadno od Teslića. Bio je to napad s ograničenim ciljem izveden s pet napadnih kolona (skupina).

Na desnom krilu neprijatelja s ceste Teslić - Kotor-Varoš iz rejona Bare nastupala je Teslićka četnička brigada pravcem Bare - Balmažani - Markoči - Jasenice - Ljutoš - Alilova glava (k. 602) sa zadatkom protjerivanja partizana na pravcu nastupanja, obezbjeđenja desnog boka teslićkoj posadi i dejstva u bok i pozadinu 13. proleterske brigade. Pravcem Teslić - Đulići - Gusti (Gornji) Teslić - Vujanovići, napadala je 2. bojna 6. lovačke pukovnije, pravcem Teslić - Ivica - Dolići 2. jurišna bojna, istočno od nje pravcem Teslić - Barići - Gomjenica - Vlajići ojačana satnija Teslićke domobranske dobrovoljačke bojne i na lijevom krilu pravcem Teslić - Brdaci - Grebljica (trig. 299) 5. satnija 2. bojne 4. lovačke pukovnije, uz podršku oklopnog voza radi ovladavanja Grebljicom i obezbjeđenja lijevog boka svih snaga koje su napadale iz Teslića.⁷⁵

Na svim pravcima napada neprijatelju su se suprotstavili 2. proleterski bataljon i jedna četa 4. proleterskog bataljona. Iako tri puta brojno slabije ove snage zahvaljujući dobrim prethodnim pripremama za odbranu, sačekale su preciznom vatrom neprijatelja i zaustavile ga a zatim su prešle u protivnapad i odbacile ga u Teslić. Tako se s potpunim neuspjehom završio i taj napad neprijatelja na dijelove 13. proleterske brigade u kome je ona imala 3 poginula i 2 ranjena borca, dok je neprijatelj prema vlastitom priznanju imao jednog poginulog i 5 ranjenih vojnika. Nasuprot tome, štab brigade procijenio je daje neprijatelj toga dana pretrpio gubitke od 36 poginulih i oko 50 ranjenih vojnika.⁷⁶ Slijedećeg dana 2. proleterski bataljon se pomjerio najug u selo Komušinu i smjestio u zaseocima Grgići i Stojčevići, odakle je jednu četvu uputio u Blatnicu radi mobilizacije novih boraca.

71 Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 514-5/9. Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 18. III 1944. štabu 1. proleterske divizije.

72 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 6-1/10: Četrnaestodnevni operativni izvještaj štaba 1. proleterskog bataljona od 27. III 1944. štabu 13. proleterske brigade.

73 Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 294: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 15. III 1943. Štabovima 1, 3. i 13. proleterske brigade.

74 Arhiv VII, k. 60 br. reg. 3/1-3; Opšta bojna relacija 2. zbornog područja za ožujak 1944. godine.

75 Arhiv VII, k. 60, br. reg. 3/1-3: Opšta bojna relacija 2. zbornog područja za ožujak 1944. godine.

76 Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 514-519: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 28. III 1944. štabu 1. proleterske divizije.

Za 13. proletersku brigadu ova borba bila je i poslednji značajniji sukob s neprijateljem na sektoru Teslića. Ona je u tom rejonu ostala više od mjesec dana i za to vrijeme nije imala većih borbi. Neprijateljski garnizon u Tesliću, dobro utvrđen i brojno jači, nije dolazio u obzir da ga brigada napada kao ni okolne posade. S druge strane ni neprijatelj, bez pomjeranja i koncentracije jedinica, nije mogao ozbiljnije ništa da učini protiv brigade, dok su četnici izbjegavali odlučnije sudare s njom. Pored zadatka da dejstvuje na prostoru između rijeka Usore i Bosne, kao i na komunikacije duž tih rijeka, jedan od glavnih njenih zadataka u stvari bio je poboljšanje ekonomskih prilika, što je bilo osnovno u učvršćenju njenih jedinica. »Na ovom sektoru«, kako je to štab 1. proleterske divizije u svom operativnom izvještaju od 24. marta obavijestio štab 1. proleterskog korpusa, »jedinice XIII proleterske brigade imale su sve uslove (u pogledu ishrane, smještaja, rada) i uspjele su da se učvrste i riješe sve probleme koji su ranije nastali zbog teških ekonomskih prilika i nedovoljne organizacione čvrstine«. ⁷⁷ Uznapredovale su i službe - sanitetska, intendantska i obavještajna.

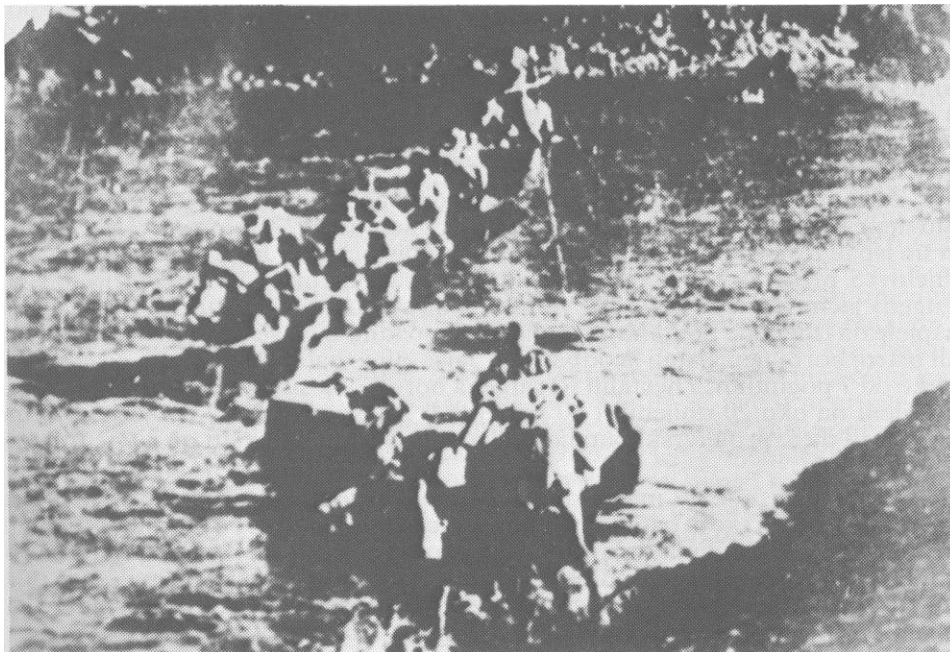
Učvršćenju jedinica doprinio je i intenzivan vojno-politički i kulturno-prosvjetni rad, kao i angažovanje partijskih i skojevskih organizacija na tom planu. U bataljonima i četama održan je veći broj bataljonskih, odnosno četnih konferencija, sastanaka partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a. Nije izostao ni politički i kulturno-prosvjetni rad na terenu ali on nije dao značajnije rezultate zbog jakog četničkog i ustaškog uticaja na narod, kao i zbog toga što je u tom kraju već do tada bila izvršena osnovna diferencijacija na pristalice i protivnike NOB-e. Otuda, iako je nastojala da popuni svoje redove, pa i putem mobilizacije na terenu, brigada u tome nije uspjela. Mali broj dobrovoljaca, u stvari pojedinačni slučajevi, stupio je u njene redove, među kojima su bile i nekolike napredne omladinke iz Teslića. Dvadeset i prvog marta u selima Blatnica i Mladikovina brigada je mobilisala 53 omladinca, ali su oni gotovo svi ubrzo, čim se pomjerala od Teslića, pobjegli natrag kućama.

Borbe na sektoru Travnik - Jajce i prebacivanje preko Vrbasa na područje Mrkonjić-Grada

Na osnovu direktive Vrhovnog štaba, štab 1. proleterskog korpusa 16. marta naredio je štabu 1. proleterske divizije da sa 1. proleterskom brigadom i prištapskim jedinicama iz srednje Bosne pređe na lijevu obalu Vrbasa i zatvori pravce Jajce - Mrkonjić-Grad i Jajce - Šipovo - Mliništa, pošto je 3. krajišku proletersku brigadu odatle uputio ka Glamoču, a da 13. proletersku brigadu pomjери na prostoriju Travnik - Jajce. Konkretizujući ovo naređenje, štab 1. proleterske divizije naredio je slijedećeg dana 13. proleterskoj brigadi - da odmah pređe na sektor oko rijeke Ugra i izvornog dijela Vrbanje, gdje se do tada nalazila 1. proleterska brigada raai dejstva na komunikacije Travnik - Jajce, Travnik - Donji Vakuf i Jajce - Donji Vakuf i obezbjeđenja divizijske bolnice u Petrovom Polju.

U vezi s tim, trebalo je da se brigada sa dva bataljona postavi u rejon Doribaba, Kruščica, Dulići, Divičani, radi dejstva prema Jajcu i cesti Jajce - Donji Vakuf. Jedno odjeljenje sa dijelom inženjerske čete trebalo je postaviti kod sela Bešpelj i Daljevac s tim da obezbjeđuju i održavaju izgrađeni most preko Vrbasa između Daljevca i Bareva (8 km sjeverno od Jajca). Jedan bataljon trebalo je da razmjesti u rejonu Donje Vitovlje, Gostilj, Karaula, Mudrike sa zadatkom da zatvori pravce koji od Travnika i Turbeta izvode ka Ugru i da dejstvuje na komunikaciju Travnik - Turbe - Donji Vakuf, jedan bataljon da rasporedi na prostoriji Kruševo Brdo, Jove, Petrovo Polje radi zaštite divizijske bolnice, izviđanja i dejstva ka Vlašić planini i niz rijeku Bilu, zatim da jedan bataljon zadrži na području Mladikovine i Bjelobučja sa zadatkom razbijanja tamošnjih četničkih bandi, prikupljanja i doturanja hrane dijelovima brigade i divizijskoj bolnici koji su se nalazili na pasivnom terenu.

⁷⁷ Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 423-424.

Dijelovi 13. proleterske prelaze rijeku Ugar, aprila 1944. (Iz zbirke Muzeja revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu)

Štab divizije je još naredio štabu 13. proleterske brigade da se do 26. marta premjesti u Zlovariće (zaselak sela Vlatkovići) i da telefonom i kurirom uspostavi vezu s jedinicama 11. krajiške divizije u rejonu Kotor-Varoš - Maslovar - Klupe a preko jednog od bataljona i s 10. krajiškom divizijom na jajačkom sektoru. Iako je naredeno da pokreti bataljona otpočnu odmah, štab 1. proleterske divizije ukazao je da se jedinicama obezbijedi najpotrebnije vrijeme kako bi sa sobom ponijele što više hrane za rezervu. Najprije je trebalo uputiti bataljone ka Jajcu i na sektor Gostilj - Mudrike kako bi tamo smijenili bataljone 1. proleterske brigade.⁷⁸ Posebnim dopisom 18. marta štab 1. proleterske divizije upoznao je štab 11. krajiške divizije s novom dislokacijom jedinica kao i sa perspektivom da se i 13. proleterska brigada premjesti zapadno od Vrbasa.⁷⁹

Da bi regulisao pokret na novu prostoriju, štab 13. proleterske brigade 20. marta napisao je naređenje potčinjenim jedinicama kojim je uputio 1. proleterski bataljon na sektor Kruševog Brda, 2. proleterski bataljon u rejon Koričani, Vitovlje, Donji Gostilj, 3. proleterski bataljon na područje Petrovo Polje - Tovernica, 4. proleterski bataljon u Divičane (6 km sjeveroistočno od Jajca), 5. proleterski bataljon u rejon Kuščica, Šibenica, Buliči, inžinjerijsku četvu u Bešpelj i četvu za vezu, intendanturu i ambulantu u Zlovariće, gdje je trebalo da se smjesti i štab brigade. Bataljonima, pored ostalog, naredeno je da mobilišu što više konja i ponesu što veće količine hrane.⁸⁰

Pokreti jedinica na ovu prostoriju otpočeli su u različito vrijeme. Četvrti i 5. proleterski bataljon krenuli su ujutro 21. marta, a 2. i 3. proleterski bataljon dva dana kasnije, dok se 1. proleterski bataljon radi prikupljanja hrane zadržao na sektoru Kamenice, Blatnice, Gornjeg i Donjeg Bjelobučja do 1. aprila kada

78 Arhiv VII, k. 712, br. reg. 7-1: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 17. III 1944. štabovima 1. i 13. proleterske brigade.

79 Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 370-371.

80 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 14-1/1.

se premjestio u Kruševo Brdo. Iako je kalendarski počelo proljeće, zima nije popuštala. Baš tih dana počele su nove snježne padavine sa vijavicama tako da su se pokreti odvijali uz veoma velike napore. Bilo je slučajeva da na nekim mjestima konji nijesu mogli proći, ali su borci prošli, tako da su bataljoni ipak stigli u nove rejone rasporeda do 26. marta kako je to bilo i naređeno. Jedinice 1. proleterske brigade smijenjene su na vrijeme pa se ona ubrzo prebacila zapadno od Vrbasa u rejon sjeverozapadno od Jajca.

Za smjenu jedinica neprijatelj je brzo doznao vjerovatno dešifrovanjem radio-depeša između štaba divizije i štaba brigade pa je 27. marta u vezi s tim izvršio ispad iz Jajca prema Bulićima (3 km jugoistočno od Jajca) gde su se nalazili dijelovi 5. proleterskog bataljona. Bile su to snage njemačke 7. SS divizije »Princ Eugen« jačine između 150 i 200 vojnika. One su koristeći gustu maglu i vijavicu uspjele da iznenade pomenuti bataljon i da upadnu u njegov raspored. U kratkoj ali oštroj borbi neprijatelj je odbačen u Jajce, ali je bataljon pretrpio osjetne gubitke od 7 poginulih, 9 nestalih i 2 ranjena borca, dok su gubici neprijatelja procijenjeni na oko 20 ubijenih i 10 ranjenih.⁸¹ Neosporno da je ovdje podbacila budnost i da 5. proleterski bataljon nikako nije smio dozvoliti da ga neprijatelj iznenadi.

Tri dana kasnije, 30. marta, dijelovi 7. SS divizije izvršili su novi ispad iz Jajca prema 5. proleterskom bataljonu u zahvatu ceste Jajce - Turbe prema Biokovini. Pošto su ga onemogućili da ovlada Humom (trig. 1162) dijelovi bataljona su ga odbacili ka Jajcu i posjeli položaje prema Podhumu. Bataljon ovog puta nije imao gubitaka. I naredna tri dana neprijatelj je iz Jajca vršio ispade prema ovom bataljonu, vjerovatno radi izvidanja, ali su ti ispadi uvijek bili odbijeni.

I prema 4. proleterskom bataljonu, sjeveroistočno od Jajca, dijelovi 7. SS divizije 31. marta izvršili su ispad pravcem Jajce - Podmilačje - Vukičevci - Kuprešani. Oni su uspjeli da potisnu dijelove ovog bataljona od Karića, Magarovaca i Divičana i da izbiju u Kuprešane. Nakon toga bataljon je posjeo za odbranu liniju Bistrica - Doribaba, jugoistočno od Kuprešana. Tog dana neprijatelj je u Vukičevcima zaplijenio 20 konja koje je intendantura 1. proleterske divizije uputila divizijskoj bolnici i 5.000 metaka upućenih 13. proleterskoj brigadi.

Obavješten depešom o ovome i borbama u rejonu istočno od Jajca, štab 1. proleterskog korpusa 1. aprila uputio je depešu štabu 1. proleterske divizije u kojoj je pisalo: »Za iznenađenje kod Bešpelja nema opravdanja. Već od prekjuče bilo je jasno da se situacija kod Trinaeste može komplikovati. Objasnite opširnije celu situaciju kod nje, i što ste preduzeli.«⁸² U datoj situaciji štab divizije nije mogao nešto mnogo da preduzme. Njegova radio-veza sa štabom 13. proleterske brigade u to vrijeme je slabo funkcionisala zbog slabog napona akumulatora. Jedino što je mogao, to je i uradio, izvršio je pritisak s manjim dijelovima 1. proleterske brigade sa sjeverozapada na Jajce, što je bilo dovoljno da neprijatelj svoje snage angažovane prema 4. i 5. proleterskom bataljonu 13. proleterske brigade odmah povuče u Jajce.

Dok su vođene borbe istočno od Jajca i 13. SS puk, čiji se štab nalazio u Turbetu, sa svojim 2. bataljonom iz rejona Karaule, rano ujutro 29. marta, napao je dijelove 2. proleterskog bataljona kod Gostilja s namjerom da ga odbaci što dalje od ceste Travnik - Jajce kako bi na njoj osigurao što bezbjedniji saobraćaj, a zatim preko Vitovlja, Zubovića i Lendića izbio u pozadinu 4. i 5. proleterskog bataljona i spojio se s snagama u Jajcu. Nastupajući u dvije napadne kolone od Begića i preko Suhog Polja neprijatelj je do podne ovladao Smetom i Gostiljem

81 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/15-12: Depeša štaba 13. proleterske brigade od 30. III 1944. štabu 1. proleterske divizije. Podaci o gubicima u depeši ne slažu se s podacima u drugim dokumentima. Tako u izvještaju štaba 13. proleterske brigade od 30. III 1944. štabu 1. proleterske divizije stoji da je 5. proleterski bataljon imao 6 mrtvih, 9 nestalih i 2 ranjena borca (Arhiv VII, k. 729A, br. reg. 14-1), a u operativnom izvještaju štaba 1. proleterske divizije od 29. III 1944. štabu 1. proleterskog korpusa daje imao 8 mrtvih, 8 zarobljenih i 2 ranjena borca (Arhiv VII, k. 712A, br. reg. 22-4).

82 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/17-12.

odakle je potisnuo jednu četu 2. proleterskog bataljona ka južnim zaseocima Vitovlja - Dukatima i Dolu. Slijedećeg dana neprijatelj je nastavio da nastupa iz Gostilja ka Vitovlju. Najjači otpor bataljon mu je pružio kod Dukata, a zatim se, tu i kod Vukovića, prebacio preko Ugra ka Imljanima i Koričanima, s tim što je dijelom snaga posjeo za odbranu desnu obalu ove rijeke.

Ujutro 31. marta, 2. bataljon 13. puka 7. SS divizije nastavio je da nastupa bez otpora preko Vitovlja ka Vukovićima, Melinama i Melićima odakle je skrenuo na zapad i preko Brnjića i Zubovića izbio u Lendiće i Bručiću u pozadinu 4. i 5. proleterskog bataljona. Do žestokog okršaja s 5. bataljonom došlo je u Kruščici, s kojom je neprijatelj ovladao »tek kada je 5. četa (2. bat. 13. SS puka - prim, autora) upotrebila ručne bombe«, kako je to zapisano u operacijskom dnevniku 2. bataljona 13. SS puka za mart 1944. godine.⁸³ Slijedećeg dana ovaj bataljon je preko Sibenice bez otpora produžio ka Jajcu gdje je stigao oko 12 sati. Našavši se uklješten s fronta i iz pozadine, 5. proleterski bataljon se ipak uspješno izvukao južno od Kruščice ka Tornicama i Bukviku, a zatim se, čim je neprijatelj otišao u Jajce, još istog dana povratio u raniji rejon raspoređa i 2. aprila odbio ispad neprijatelja iz Jajca kod Donjih Bulića, kada je ubijen jedan njemački oficir. Slijedećeg dana bataljon je s jednim vodom izvršio i vatreni napad na Jajce. I 2. proleterski bataljon, čim je neprijatelj napustio Vitovlje, 31. marta vratio se u rejon Mudrike, Vitovlje, Gostilj i narednih dana imao manje sukobe s neprijateljem u rejonu Smeta, južno od Gostilja.⁸⁴

Istovremeno, dok su njeni dijelovi vodili borbe s neprijateljem, brigada je vršila pripreme za prebacivanje preko Vrbasa u zapadnu Bosnu. Naime, štab 1. proleterskog korpusa 1. aprila depešom naredio je štabu 1. proleterske divizije Ja čim to bude moguće prebaci i 13. proletersku brigadu na sektor Mrkonjić-Grada.⁸⁵ Time bi se glavnina ove divizije našla na području Jajca i Mrkonjić-Grada i zatvorila bi pravac prema Mliništima kako je to naredio Vrhovni štab, koji >e poslije prodora neprijatelja u Jajce povukao ka Mliništima, a zatim u Drvar. Tih dana neprijateljev saobraćaj na cesti Travnik - Jajce bio je veoma živ, o tome e štab 13. proleterske brigade redovno depešama izvještavao štab 1. proleterske li vizije.

Čim je dobio pomenuto naređenje štab 1. proleterske divizije naredio je depešom štabu 13. proleterske brigade, da se hitno pripremi za prelazak preko Vrbasa na sektor Mrkonjića, obavjestivši ga istovremeno da će se s njom prebaciti divizijska bolnica s tim što će nepokretne ranjenike ostaviti u bolnici 11. kraiške divizije.⁸⁶ Već slijedećeg dana, štab brigade je štabu 1. proleterske divizije lepešom kratko javio: »Za pokret vršimo pripreme«⁸⁷. Bilo je planirano da brigada zajedno s divizijskom bolnicom pređe preko mosta, a na Vrbasu koji je bio zgrađen između sela Bareva i Daljevca, oko 8 km sjeverno od Jajca.

Most su na lijevoj obali kod Bareva obezbjeđivale jedna četa 3. bataljona 1. >roleterske brigade i inžinjerijska četa 13. proleterske brigade, koja se u međuvremenu prebacila preko mosta na lijevu obalu, dok su se u rejonu Daljevca i Beš-elja na desnoj obali nalazili dijelovi 4. proleterskog bataljona. Prvog aprila na »ujala voda oštetila je most pa su preduzete hitne mjere da se popravi. Međutim, >ošto su Nijemci vjerovatno doznali daje 13. proleterskoj brigadi naređeno da e prebaci preko Vrbasa, oni su dijelovima posade iz Jajca 2. aprila izvršili ispad pravcu Bareva odakle su potisli četu 1. proleterske i inžinjerijsku četu 13. proleterske brigade, dok je istovremeno avijacija bombardovala most i porušila ga. rinaestoj proleterskoj brigadi je tako onemogućen prelaz preko Vrbasa na omenutom mjestu.

S Zbornik, tom IV, knj. 23, str. 693-705.

\ Arhiv VII, k. 727, br. reg. 6-1/16: Operativni izvještaj štaba 2. proleterskog bataljona od 27. IV 1944. štabu 13. proleterske brigade.

) Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/17-12.

) Arhiv VII, k. 712, br. reg. 28/18-12.

' Arhiv VII, k. 712, br. reg. 18/19-12.

Obavješten o tome štab 1. proleterskog korpusa, 3. aprila depešom naredio je štabu 1. proleterske divizije da naredi 13. proleterskoj brigadi da pređe Vrbas južno od Jajca.⁸⁸ Na osnovu toga je ujutro slijedećeg dana štab 1. proleterske divizije uputio depešu štabu 13. proleterske brigade: »Sa brigadom i divizijskom bolnicom krenite na prostoriju Dragnić - Gerzovo. Vrbas pređite južno od Jajca. Prelaz za pešake ima kod Vijenca, a za konje tu ili bliže Skeli. Sa obe strane mesta za prelaz postavite dobre zapreke i zasede«.⁸⁹

Čim je dobio depešu 4. aprila, štab 13. proleterske brigade proučio je situaciju a zatim naredio: 1. proleterskom bataljonu da krene pravcem: Kruševo Brdo - Petrovo Polje - Meline - Kruščica - Biokovina - Vijenac, tu pređu Vrbas i obrazuju mostobran u rejonu Natpolje - Grabovica (oko 13 km jugositočno od Jajca); 2. proleterskom bataljonu da izvrši pokret pravcem Vitovlje - Ponir - Kruščica - Biokovina - Vijenac, da sa dvije čete južno od Vijenca kod sela Bela Voda i Paredina obezbijedi mjesto prelaza od Donjeg Vakufa, a sa ostalim dijelovima prebaci se u Natpolje i sačeka dolazak ostalih jedinica; 3. proleterskom bataljonu, kao neposredno obezbjeđenje divizijske bolnice, brigadne ambulante i intendanture, zajedno s četom za vezu i štabom brigade, da se prebaci pravcem Petrovo Polje - Meline - Vijenac - Natpolje - Grabovica; 4. proleterskom bataljonu da krene pravcem Bešpelj - Vukičevci - Šibenica - Biokovina i sjeverozapadno i jugoistočno od tog sela postavi obezbjeđenje prema Jajcu i Travniku, osigura prelazak brigade preko ceste Travnik - Jajce, a zatim kao zaštitnica nastavi pokret pravcem Vijenac - Mujdžići - Dragnić i 5. proleterskom bataljonu da preduzme pokret pravcem Vukičevci - Šibenica - Biokovina - Vijenac, obezbijedi mjesto prelaza od neprijatelja u Jajcu na liniji Bopotok - Bilinčić a zatim nastavi pokret preko Natpolja, Mujdžića i Dragnića za Gerzovo.

Bataljonima na obezbjeđenju posebno je naređeno, da dobro poruše ceste i postave na njima prepreke kako bi uspješno odbili svaku eventualnu intervenciju neprijatelja, a 2, 4. i 5. proleterskom bataljonu da preduzmu prikupljanje podataka o neprijatelju na pravcima Jajce - Donji Vakuf, Jajce - Travnik i Jajce - Jezero - Mrkonjić-Grad i da ispituju »mogućnost prelaza r. Vrbasa kao i najpogodnija mesta za to«. Svim bataljonima skrenuta je pažnja na marševsku disciplinu, održavanje međusobne veze i preduzimanje mjera predostrožnosti zbog eventualnog napada neprijateljske avijacije. Na liniju Vrbasa i posjedanja određenih položaja, radi obezbjeđenja bataljoni su morali izbiti najkasnije 5. aprila do 22 sata. Zavisno od tog roka svaki bataljon sam za sebe trebalo je da odredi početak pokreta uzimajući u obzir dužinu marš-rute. »Svako zakašnjenje«, pisalo je u naređenju, »i neblagovremeno izbijanje bi moglo sa sobom povući nezgodne posljedice, zbog čega ne žaliti truda«.⁹⁰

Očito da se štabu 13. proleterske brigade žurilo da što prije napusti srednju Bosnu i da brigadu prebaci preko Vrbasa. To se vidi po tome što je bataljonima ostavio kratak rok za pokret do Vrbasa, naročito za one istočno od Ugra, a nije uzeo u obzir prebacivanje dvaju bataljona, divizijske bolnice, brigadne ambulante i intendanture preko Ugra, koji je tih proljetnih dana, kao i Vrbas, bio nabujao. Pored toga, tek po izbijanju na Vrbas trebalo je ispitati mogućnost prelaza kao i najpovoljnija mjesta za to, što bi svakako bilo mnogo bolje da je urađeno prije nego što je čitava brigada stavljena u pokret.

Kako je bilo i naređeno, bataljoni 13. proleterske brigade krenuli su ujutro 5. aprila ka Vijencu. Prvi i 3. proleterski bataljon, zajedno s divizijskom bolnicom, ambulantom i intendanturom, krenuli su ka Ugru u namjeri da ga pređu preko mosta kod Vukovića. Međutim, kako je prethodnih dana nabujali Ugar odnio most to pokušaj prelaza tu nije uspio. Voda je odnijela 9 konja. Slijedećeg dana vratile su se ka Umljanima i Petrovom Polju. Za to vrijeme 2, 4. i 5. proleterski bataljon, krećući se ka Vrbasu sastali su se kod Kruščice odakle su preko

⁸⁸ Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/20-12.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Arhiv VII, k. 727, br. reg. 15-1/1: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 4. IV 1944. potčinjenim jedinicama.

Biokovine i Šerića produžili ka Vijencu gdje su stigli oko ponoći između 5. i 6. aprila. Ali kako je ovdje prethodnog dana neprijatelj porušio most preko Vrbasa, da bi spriječio prelazak brigade na njegovu lijevu obalu, pomenuta tri bataljona slijedećeg dana su se pomjerila nešto unazad i razmjestila u rejonu Šibenica, Biokovina, Šerići, Sanjkara, Vijenac isturivši obezbjeđenja prema Jajcu, Donjem Vakufu i Travniku.

Bolničarka Marica Catela iz 3. čete 3. bataljona 13. proleterske kraj »partizanskog bureta« u Prijepolju, jula 1944. (Iz albuma Ankice Dumič)

Štab brigade je pomenuta tri bataljona zadržao u blizini Vrbasa, vjerovatno u nadi da će naći neku mogućnost da se sa njima prebaci zapadno od Vrbasa i izvrši naređenje štaba 1. proleterske divizije. Međutim, u stvari oni su time dovedeni u veoma tešku situaciju. Zbog toga što su se našli na uskom prostoru između komunikacija Jajce - Donji Vakuf i Jajce - Travnik gdje ih je neprijatelj mogao brzo da napadne. I stvarno neprijatelj je veoma brzo intervenisao. Već oko 3 sata, 6. aprila uputio je 6 kamiona vojnika iz Jajca prema Vijencu. Oni su kod Bopotoka napadnuti i poslije kratke borbe odbačeni natrag u Jajce. Tom prilikom uništenje jedan kamion i ubijeno nekoliko neprijateljskih vojnika. Oko 10 sati 10 kamiona s vojskom probilo se cestom od Donjeg Vakufa u Jajce. Na njih je bočno otvorena puščana i mitraljeska vatra ali bez uspjeha.

Poslije podne, 6. aprila neprijatelj je iz Jajca u zahvatu cesta Jajce - Vijenac i Jajce - Biokovina, kao i visovima između njih, uputio 2. bataljon 13. SS puka u napad na glavninu brigade. Do kraja dana ovaj bataljon je od Biokovine ka Šibenici odbacio 4. proleterski bataljon 13. proleterske brigade, dok su se 2. i 5. proleterski bataljon, našavši se uklješteni na uskom prostoru između dvije ceste, poslije žestokih okršaja naročito kod Šerića, u kojima su pretrpjeli teške gubitke, povukli na Jelovu goru, oko 2-3 km od Vijenca, odakle su se u toku noći prebacili preko ceste Jajce - Travnik kod sela Stare Kuće i iznad Biokovine povukli se ka Šibenici, a zatim u toku dana ka Kruščici, gdje su sva tri bataljona uspostavila međusobnu vezu, kao i sa članovima štaba brigade. Svakako da do ovih borbi i gubitaka ne bi došlo da su bataljoni bez zadržavanja odmah povučeni od Vijenca sjeverno od ceste Jajce - Travnik. Takav stav zauzeo je štab 2. proleterske

skog bataljona u operativnom izvještaju od 27. aprila 1944. štabu 13. proleterske brigade, navodeći kao uzrok za pretrpljene gubitke kruto držanje naređenja da se na pomenutom sektoru ostane do daljeg naređenja. »Sektor je bio dosta tiješan i dosta nezgodan za borbu. Naša krivnja je, što nijesmo prešli preko gore navedenog naređenja i sa bataljonom povukli se sa tog sektora«, konstatovano je u izvještaju.⁹¹

Poslije kraćeg predaha u rejonu Krušćica - Šibenica, u toku noći nastavljeno je pomjeranje 2., 4. i 5. proleterskog bataljona na sjever s namjerom da ujutro 8. aprila posjednu položaje na liniji Lendići - Doribaba - Bistrica - Kuprešani - Smionica - Bešpelj - Daljevac. Ovakav raspored, a naročito upućivanje 4. proleterskog bataljona u rejon Bešpelj - Daljevac, ukazuje na to da je štab brigade ispitivao mogućnost prebacivanja preko Vrbasa u tom rejonu. Međutim, neprijatelj je u noći između 7. i 8. aprila privukao 2. bataljon 13. SS puka sa pravca Travnika (iz Dubrave) u Jajce i rano ujutro sa glavninom toga puka u više napadnih kolona krenuo u napad na pomenute bataljone 13. proleterske brigade i počeo da ih potiskuje na sjeveroistok. U takvoj situaciji štab 13. proleterske brigade, 8. aprila u 8 sati, depešom javio je štabu I proleterske divizije daje »prebacivanje preko Vrbasa nemoguće«.⁹²

Borbe sa glavninom 13. SS puka vođene su skoro cio dan. Naročito žestoke okršaje, u kojima je pretrpio osjetne gubitke, imao je 5. proleterski bataljon kod Doribabe i Lendića, kao i na visovima istočno od ovih sela. Krajem dana bataljoni pod pritiskom neprijatelja, povukli su se preko Ugra i razmjestili na prostori Imljani, Petrovo Polje, Koričani. Time se čitava brigada našla prikupljena u tom rejonu, dok je prostor između Ugra i Vrbasa ostao bez partizanskih jedinica. U borbama toga dana poginula su 22 borca, 17 zarobljeno a 3 borca ranjena, od toga samo iz 5. proleterskog bataljona poginulo je 19, zarobljeno 17 i 1 ranjen borac.⁹³

Naredna četiri dana brigada se u pomenutom rejonu sređivala i odmarala, dok se glavnina njemačkog 13. SS puka, još u noći između 8. i 9. aprila, povukla u Jajce.⁹⁴ Štab brigade 10. aprila uputio je po jednu četu iz 3. i 5. proleterskog bataljona preko Ugra u pravcu Doribabe i Lendića radi izviđanja i sahrane poginulih boraca. Slijedećeg dana zbog slabih ekonomskih prilika u rejonu Imljani - Petrovo Polje prebačen je 3. proleterski bataljon na lijevu obalu Ugra i razmješten u selima Meline, Dobretići, Melići, Zubovići, gdje su uslovi za ishranu bili znatno bolji.

Krajem marta i početkom aprila 13. proleterska brigada primila je više depeša od štaba 1. proleterske divizije o upućivanju boraca i starješina na razne kurseve i razne dužnosti pri štabu divizije, štabu korpusa i Vrhovnom štabu: 15 boraca za Prateći bataljon Vrhovnog štaba, 4 delegata na II kongres USAOJ-a, 3 na radio-telegrafski kurs, 10 na pilotski kurs u Sovjetski Savez, 2 na intendantski kurs, 5 bolničarki na sanitetski kurs i Marka Rapa sa 5 vojnih rukovodilaca na oficirski kurs. Za tim i drugim stručnjacima, specijalistima i starješinama stalno se osjećala potreba, ali je u to vrijeme realizacija tih zadataka zavisila od prebacivanja preko Vrbasa.

Dok se 13. proleterska brigada pripremala i nastojala da se prebaci zapadno od Vrbasa, štab 1. proleterske divizije planirao je da 1. proleterskom brigadom napadne i zauzme Jajce, radi čega je budno pratio sve promjene kod neprijateljeve posade u tom gradu. Podatke o pokretima i saobraćaju neprijatelja na cesti Travnik - Jajce redovno mu je dostavljao i štab 13. proleterske brigade. S napadom na Jajce složio se i Vrhovni štab, koji je pri tome još ukazao da se napad dobro pripremi i da se u njemu angažuju još i dijelovi 13. krajiške i 13. proleterske

91 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 6-1/13.

92 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/28-12.

93 Zbornik, tom IV, knj. 24, str. 40: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 1. V 1944. štabu 1. proleterske divizije.

94 Zbornik, tom IV, knj. 24, str. 624-635: Izvod iz operacijskog dnevnika 2. bataljona 13. puka 7 SS divizije »Princ Eugen« o borbama protiv jedinica NOVJ u aprilu 1944. godine.

ske brigade, kao i da se dobro obezbijedi od intervencije neprijatelja iz Travnika, Donjeg Vakufa i Banje Luke.

Prema odluci štaba 1. proleterske divizije, 1. proleterska brigada uveče 13. aprila trebalo je da napadne Jajce, a 13. proleterska brigada da zatvori komunikacije od Travnika i Donjeg Vakufa ka Jajcu i bar jednim bataljonom sa istoka preko Kamenog mosta napada grad. O tome 10. aprila, štab 1. proleterske divizije depešom obavjestio je štab 13. proleterske brigade, s tim da mu javi da li može.⁹⁵ I kada mu je sutradan štab brigade potvrdno odgovorio da su spremni za izvršenje zadatka, ovaj mu je, serijom depeša istog dana (11. aprila) naredio: da jednim bataljonom kod Hamandžića zatvori cestu prema Turbetu; jednim bataljonom kod Vijenca da na nekoliko mjesta dobro poruši cestu i zatvori pravac od Donjeg Vakufa; jednim bataljonom da likvidira bunker i poruši most kod Skele (1 km južno od Jajca) i tu taj bataljon da obrazuje rezervu; jednim bataljonom od Pothuma preko Kamenog mosta da upadne u Jajce i jednim da zaštiti bolnice i da bude rezerva na pravcu od Turbeta.⁹⁶

U vezi s tim, štab 13. proleterske brigade 13. aprila, uputio je 1. proleterski bataljon ka Vijencu radi zatvaranja pravca Donji Vakuf - Jajce. On je manji sukob s neprijateljem imao kod Božikovca i zatim produžio prema dobijenom zadatku. Istovremeno, 2. proleterski bataljon pomjeren je bliže Jajcu u rejon Dobretići - Zubovići. Pošto je u međuvremenu od obavještajne službe dobio podatke da je posada u Jajcu povećana na oko 2.000 vojnika, naoružanih topovima i tenkovima, štab 1. proleterske divizije odgodio je napad za narednu noć kako bi provjerio dobijene podatke o neprijatelju, pa ako se pokaže da su tačni odustao bi od napada. U vezi s tim, on je toga dana u 8 sati depešom obavjestio štab 13. proleterske brigade da se »odlaže napad za 14. april u 22.časa«.⁹⁷

Dobivši pomenuto obavještenje štab 13. proleterske brigade 13. aprila napisao je zapovijest kojom je naredio: 1. proleterskom bataljonu da kod Vijenca posjedne cestu Donji Vakuf - Jajce i spriječi svaku intervenciju neprijatelja tim pravcem; 2. proleterskom bataljonu da pravcem Bulići - Podhum - Kameni most napada na Jajce; 3. proleterskom bataljonu da kod Hamandžića zatvori cestu Travnik - Jajce i spriječi intervenciju neprijatelja tim pravcem; 4. proleterskom bataljonu da pravcem Šibenica - Bulići izbije u Skelu, južno od Jajca, likvidira tamošnje četnike, a zatim djeluje u duhu situacije s tim da prelaz preko Vrbasa ne vrši osim u slučaju prodora neprijatelja i 5. proleterskom bataljonu da se razmjesti u Vitovlju radi obezbjeđenja bolnice. Štab brigade i brigadno pre vijalište trebalo je da se smjeste u Bulićima, a ambulanta i intendantura u Vukovićima. »Napad na Jajce«, istako je na kraju zapovijesti štab brigade, »bit će mjerilo snage i moći naše brigade, zbog čega trebamo dati sve od sebe da uspjeh bude potpun. Mi možemo i moramo, a pogotovo kad znamo za istorijske odluke donesene u istom na II zasjedanju AVNOJ-a«.⁹⁸

I kad su jedinice počele da se pripremaju za izvršenje zadatka, u 8 sati 14. aprila štab 13. proleterske brigade dobio je od štaba 1. proleterske divizije depešu da je odustao od napada na Jajce. Odmah za njom stigla je i druga depeša da hitno preduzme izgradnju mosta kod Daljevca kako bi se preko njega cijela brigada prebacila zapadno od Vrbasa.⁹⁹ Nakon toga obustavljene su sve pripreme u vezi s napadom na Jajce, a sva pažnja i rad ponovo su usmjereni na prebacivanje preko Vrbasa. Jedino do 1. proleterskog bataljona blagovremeno nije stiglo obavještenje da se odustalo od napada na Jajce, pa je ovaj u duhu ranijeg naređenja produžio ka Vijencu, odnosno selu Bavar i kod zaseoka Dugonje dijelom snaga posjeo cestu Donji Vakuf - Jajce, dok je s drugim dijelom namjeravao da napadne neprijatelja u Vijencu. U noći između 14. i 15. aprila iz Donjeg Vakufa naišlo je 5 neprijateljevih kamiona s vojnicima i jedan tenk. Borbu s nji-

95 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28-30/12.

96 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/31-12.

97 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/33-12.

98 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 16-1/1.

99 Arhiv VII, k. 712B, br. reg. 28/34-12.

ma bataljon je vodio dva sata, i u toj borbi ranjena su 2 borca, a zatim se po naređenju štaba brigade povukao u Brvance, gdje je stigao ujutro 15. aprila.¹⁰⁰

Čim je stiglo obavještenje o odustajanju od napada na Jajce i naređenje za izgradnju mosta, štab 13. proleterske brigade uputio je 4. proleterski bataljon u rejon Bešpelj - Daljevac radi podizanja mosta preko Vrbasa između Daljevca i Bareva i prikupljanja hrane u tom rejonu. Međutim, za podizanje mosta bilo je potrebno obezbjeđenje zapadno od Vrbasa, o čemu je štab brigade depešom obavjestio štab 1. proleterske divizije, zatim da mu je potrebna inženjerska četa, koja se nalazila pri 1. proleterskoj brigadi, da mogućnost prebacivanja preko Vrbasa pomoću splava postoji kod sela Baljvine i na kraju zatražio od štaba divizije da mu u toku dana odredi mjesto prelaza.¹⁰¹

Pošto su 15. aprila dijelovi 7. SS divizije iz Jajca preko Cvitanovića napali s juga 4. proleterski bataljon, to je štab brigade toga dana iz rejona Dobretići - Zubovići uputio 2. proleterski bataljon na sektor Kuprešani - Bistrica - Doribaba radi udara u bok neprijatelja ali do borbe nije došlo jer je međuvremenu 4. proleterski bataljon odbio napad neprijatelja. Dalje zadržavanje brigade na tom sektoru postalo je nepotrebno, jer je štab 1. proleterske divizije naredio da se brigada prebaci preko Vrbasa kod Baljvine i Bočca, pošto je zbog intervencije neprijatelja iz Jajca niz obje obale Vrbasa bilo nemoguće izgraditi pomenuti most.

Pripreme za prebacivanje preko Vrbasa otpočele su 16. aprila. Pravcem Kuprešani - Orašac - Prisika - Čarići - Mokri Lug - Baljvine, štab brigade je uputio 2. proleterski bataljon sa zadatkom da obezbijedi prebacivanje dijela brigade kod Baljvine. Bataljon je u Baljvine stigao poslije podne 17. aprila, gdje se u to vrijeme preko Vrbasa prebacivao 3. bataljon 13. krajiške brigade, zbog toga prebacivanje 2. proleterskog bataljona toga dana tu nije bilo moguće. Bataljon je uspostavio vezu s 3. četom 3. bataljona 1. proleterske brigade na lijevoj obali Vrbasa, koja se nalazila na položaju u rejonu Donjeg Šehovca. Ova četa prema naređenju štaba 1. proleterske divizije, imala je zadatak da osigura mjesto prelaza dok se neka jedinica 13. proleterske brigade ne prebaci preko Vrbasa. Toga dana cijela brigada i divizijska bolnica nalazile su se u pokretu sjeverno od Ugra prema Baljvinama i Bočcu.

Prema naređenju štaba 1. proleterske divizije trebalo je da se brigada što prije prebaci preko Vrbasa i razmjesti na prostorijski Barevo - Brda - Liskovica - Kotor - Gustovara radi zatvaranja pravca koji od Jajca vode na sjever i dejstva na komunikaciju Jajce - Banja Luka.¹⁰² Međutim, dijelovi 7. SS divizije 18. aprila prodrili su iz Jajca preko Bareva i Vlasinje do Dreuše i ušća Crne rijeke u Vrbasa, odbacili dijelove 1. proleterske brigade koji su se nalazili na tom pravcu i uspostavili posade u pomenutim selima kako bi spriječili prelaz 13. proleterske brigade preko Vrbasa. Zbog ovog prodora i 3. četa 3. bataljona 1. proleterske brigade povukla se bez borbe iz Donjih Šehovića, a da o tome nije obavjestila 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade. Prodor neprijatelja, a naročito povlačenje dijelova 1. proleterske brigade od Vrbasa imali su negativan uticaj na prebacivanje i dalja dejstva 13. proleterske brigade. Neosporno daje tu 1. proleterska brigada podbacila što je konstatovao i njen štab u naređenju potčinjenim jedinicama 19. aprila 1944. riječima: »Rad naše brigade 18. o. m. na tom sektoru podbacio je, naročito u pogledu obezbjeđivanja prelaza XIII proleterske brigade.«¹⁰³

Dok su se događaji na lijevoj obali tako odvijali, 2. proleterski bataljon 13. proleterske brigade 18. aprila u 7 sati otpočeo je prebacivanje preko Vrbasa kod ušća Crne rijeke u Vrbasa. Prebacivanje je išlo veoma sporo pomoću tri splava.

100 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 7-1/10: Operativni izvještaj štaba 1. proleterskog bataljona od 15. IV 1944. štabu 13. proleterske brigade.

101 Arhiv VII, k. 712B br. reg. 28/34—12: Depeša štaba 13. proleterske brigade od 14. IV 1944. štabu 1. proleterske divizije.

102 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 17-1/1: Naređenje štaba 13. proleterske brigade od 17. IV 1944. potčinjenim jedinicama.

103 Zbornik, tom IV, knj. 24, str. 299.

Svaki od ta tri splava mogao je da preveze po tri borca, a Vrbas je bio nadošao i brz. Najprije je prebačena 3. četa koja je dobila zadatak da smjeni 3. četu 3. bataljona i 1. proleterske brigade na položaju kod Donjih Šehovića. Kako se nije znalo da se pomenuta četa povukla i daje na njenom položaju neprijatelj postavio zasjedu, četa 2. proleterskog bataljona krećući se bez obezbjeđenja cestom uz Crnu rijeku upala je u postavljenu zasjedu. U veoma teškoj situaciji četa je uspjela da se probije na sjever ka Gornjim Šehovićima, gdje je uspostavila vezu s 3. bataljonom 1. proleterske brigade. U tom sukobu, iz čete poginulo je 5 boraca, a ranjeno 6. Tom prilikom poginuo je i Mirko Dragišić, rukovodilac Politodjela brigade koji se nalazio s četom. U toku dana prebačeno je preko Vrbasa još svega 25 boraca iz 1. čete, koji su se priključili 3. četi. Dalje prebacivanje moralo se obustaviti, pošto je neprijatelj izbio na Budalj (k. 590) i u Dreušu (k. 566) sjeverno i južno od Crne rijeke nedaleko od njenog ušća u Vrbas. Nakon toga 2. proleterski bataljon povukao se u Baljvine i dijelom snaga posjeo položaj na desnoj obali Vrbasa radi praćenja kretanja neprijatelja.

U noći između 18. i 19. aprila pošto je obezbjeđenje kod splavova bilo slabo, privukao im se neki petokolonaš iz sela i pustio ih niz Vrbas. Cim je to primjetio 2. proleterski bataljon pristupio je izradi dvaju novih splavova i oko 9,30 nastavio prebacivanje pod zaštitom mitraljeske i minobacačke vatre s desne obale. Pod pritiskom prebačenih dijelova neprijatelj se povukao s Budlja i iz Dreuše ka Vlasinji jer su i dijelovi 1. proleterske brigade toga i sljedećeg dana u linije Gornja Mila - Magaljdol - Gornje Polje vršili pritisak na neprijatelja na lijevoj obali Vrbasa od Dreuše pa skoro do Jajca radi obezbjeđenja prelaska 13. proleterske brigade preko Vrbasa.¹⁰⁴ Pošto je tek poslije podne 20. aprila završio prebacivanje, što znači da su mu bila potrebna tri dana da savlada Vrbas, 2. proleterski bataljon, zajedno s jednom četom 3. bataljona 1. proleterske brigade, obrazovao je nostobran u rejonu Budalj - Donji Šehovci - Dreuša kako bi obezbijedio prebacivanje drugih dijelova brigade na pomenutom mjestu, odnosno 4. proleterskog bataljona.¹⁰⁵ Prebacivanje 1, 3. i 5. proleterskog bataljona i divizijske bolnice, pod nešto povoljnijim uslovima, počelo je 19. aprila kod Bočca, na splavodma koji su mogli da prevezu 4 do 5 boraca. Četnici su sa položaja kod sela Suran pokušali da na tom mjestu ometu prebacivanje ali su odatle brzo bili naju-

eni. Štab 1. proleterske divizije uveče 20. aprila, preko 3. bataljona 1. proleterske brigade, dostavio je štabu 13. proleterske brigade pisano naređenje i upoznao ga sa situacijom na lijevoj obali Vrbasa, naročito u rejonu Jajca, zatim naredio njegovom 2. proleterskom bataljonu da uputi jednu četu u rejon Djeveri - Grad ali obezbjeđenja prelaza kod Bočca. U pogledu daljeg rada u naređenju pisalo »Vaš zadatak je da sa sopstvenim snagama obezbedite mesta prelaza. Naročito se obezbedite od pravca Liskovica - Polje - Mrkonjić-Grad, predviđajući da tom pravcu u toku sutrašnjeg dana mogu biti promene. Također obezbedite ravac od Manjače prema četničkim bandama. Preduzmite sve da se poboljšaju relazi i da se prebacivanje završi što pre. Po završenom prebacivanju odmah renite na prostor Podrašnica - Medna - Barači«.¹⁰⁶

Ipak, stiče se utisak da je štab divizije bio obavezan da bolje organizuje prirat 13. proleterske brigade, a ne da joj jednostavno naredi da sopstvenim snagama obezbijedi mjesta prelaza. Za to je, svakako, trebalo da angažuje jače dijelove 1. proleterske brigade. To je uočio i štab 1. proleterske brigade, koji je u perativnom izvještaju za april 1944. konstatovao: »Štab brigade u toku prošlog mjeseca, naročito u drugoj polovini, nije napravio nekih vidnih propusta, najveći opust bio je taj, što dovoljno nije obezbijedio prelaz jedinicama XIII proleterske brigade sa desne na levu obalu Vrbasa. No, ovo obezbeđenje preuzeo je uglav-

4 Zbornik, tom IV knj. 24, str. 298-299: Naređenje štaba 1. proleterske brigade od 19. IV 1944. štabovima 2, 4. i 6. proleterskog bataljona.

5 Arhiv VII, k. 727, reg. br. 6-1/13: Operativni izvještaj štaba 2. proleterskog bataljona od 27. IV 1944. štabu 13. proleterske brigade.

5 Zbornik, tom IV, knj. 24, str. 314.

nom Štab divizije s tim što je uzeo izvjesne jedinice naše brigade i direktno ih upotrebio za tu svrhu, koje je obezbjeđenje za taj zadatak bilo nedovoljno i neaktivno. S druge strane raspored naše brigade, koji je uglavnom po naređenju Štaba divizije bio takav, nije mogao sigurno obezbediti prelaz XIII proleterske brigade. Ovde mislim na rezervu naša dva bataljona, koji su bili kod Mrkonjića. Ovi bataljoni su se mogli na vreme upotrebiti na prostoru Vlasinje - Barevö i sigurno obezbediti prebacivanje XIII brigade, te u tom slučaju ne bi XIII brigada pretrpela nepotrebne gubitke».¹⁰⁷

Prebacivanje dijelova brigade nastavljeno je i 21. aprila i završeno oko podne slijedećeg dana. Naročito teško i sporo išlo je prebacivanje divizijske bolnice, tovarnih konja i intendanture u kojoj se, pored ostalog, nalazilo oko 300 goveda. Pošto se konji i goveda nijesu mogli prebacivati splavovima nagonjeni su na vodu pa ih je nabujali Vrbas odnio veći broj. Partijski rukovodilac brigade Mato Horvatić je to plastično opisao: » Kao što smo i predvidjeli, prebacivanje ranjenika i intendanture, a s njima i konja i goveda, bilo je preteško i prepolagano. Ranjenici su bespomoćno jaukali, a splavari teturali od umora. Borci, bolničari i bolničarke nisu više ništa osjećali. Umotani u pokrivače i šatorske krila, mokri od kiše koja nije prestajala, iscrpljeni od nespavanja i gladi, nosili su svoje drugove niz kamene litice pokrivenne snijegom i ledom. Padali su s njima i proklinjali zajedno s njima. Kad bi odozdo odjeknuo zahtjev komandanta da kolona stane kako se borci ranjenici ne bi nagomilali na improvizovanom pristaništu, oni što su držali nosila zastali bi i zajedno s nosilima spuštali ničice. Tu bi odmah i zaspali. Ni tužno mukanje goveda, ni prodorna njiska konja koji nestaju u valovima, više nikoga nisu uzbuđivali. Bijaše to ona nevjerovatna situacija kad ljudi postaju gluhi za sve oko sebe, pa bila to čak i prijetnja smrti. Tko zna koliko je tog dana Vrbas progutao konja i goveda! - Što su jadne životinje skrivile? - prošaptah naslonjen na stijenu pored same vode, svjestan njihove i naše nemoći. - Ipak je čovjek sretniji: on barem zna zašto sve to podnosi...«¹⁰⁸

U toku 21. i 22. aprila posle prebacivanja preko Vrbasa, jedinice brigade prikupljale su se u rejonu Šehovci - Gustovara - Mrkonjić-Grad odakle su kretale na određeni prostor, tako da se 23. aprila cijela brigada sa divizijskom bolnicom našla na prostoru Rogolje - Podšiljak - Mračaj - Štrbina - Ilići - Barači (zaseoci Grabež i Spiriči), zapadno i jugozapadno od Mrkonjić-Grada. U međuvremenu su dijelovi 13. puka 7 SS divizije napadom od Jajca potisli dijelove 1. proleterske divizije i oko podne, 22. aprila, izbili u Mrkonjić-Grad odakle su produžili ka Lisini (trig. 1467), jugozapadno od grada i na sjeveroistok ka Vrbasu, odnosno mjestima gdje bi prelazila 13. proleterska brigada preko Vrbasa ali njenih dijelova tamo više nije bilo. Od četnika Nijemci su saznali da su se, od prije četiri dana partizani, u jačini od 700 ljudi sa 300 goveda na splavovima, počeli da prebacuju preko Vrbasa kod Bočca i da se kreću dalje u zapadnom pravcu.¹⁰⁹ Narednog dana dijelovi ovog puka napali su iz Mrkonjić-Grada dijelove 1. proleterske brigade na Lisini i 1. proleterski bataljon 13. proleterske brigade na položaju Rogolje - Podšiljak i uspjeli da ga odatle potisnu do Rustine gradine (k. 992), gdje su ga dijelovi tog bataljona sačekali, pustili na blisko odstojanje, a zatim snažnom mitraljeskom vatrom, bombama i borbom prsa u prsa zaustavili i odbacili natrag u Mrkonjić-Grad. Nakon toga bataljon je dijelom snaga ponovo posjeo položaj prema Mrkonjić-Gradu kod Rogolja. U toj borbi borci iz bataljona su ubili i ranili oko 25 neprijateljskih vojnika, dok je sam imao 2 poginula i 3 ranjena borca.

107 Zbornik, tom IV, knj. 25, str. 97: Izvještaj štaba 1. proleterske brigade od 4. V 1944. štabu 1. proleterske divizije.

108 Mato Horvatić, n.d., str. 348-349.

109 Zbornik, tom IV, knj. 24, str. 624-635: Izvod iz operacijskog dnevnika 2. bataljona 13. puka 7. SS divizije o borbama u aprilu 1944. godine.

Izbijanjem u rejon Mrkonjić-Grada završen je jedan od najtežih perioda u istoriji 13. proleterske brigade - period borbi u srednjoj Bosni. Ostavivši Žumberak ona se došavši na područje Travnika, odnosno u srednju Bosnu, našla za nju novom i nepoznatom terenu, u novoj sredini kako u odnosu na stanovništvo tako i na partizanske jedinice - u sastavu 1. proleterske divizije zajedno sa 1. i 3. proleterskom brigadom. Ubrzo bila je zahvaćena šestom neprijateljskom ofanzivom, a zatim bila je razmještena na planinskom području sjeverno od Vlačić-planine. Cijelu zimu, u veoma teškim vremenskim uslovima po dubokom snijegu i velikoj hladnoći, vodila je borbe i politički djelovala u narodu na širokom području između Teslića i Jajca, odnosno između rijeka Vrbasa i Bosne uz oskudnu ishranu i slabu odjeću i obuću. I pored toga, zahvaljujući intenzivnoj vojno-političkoj obuci i političko-vaspitnom djelovanju partijskih i skojevskih organizacija, moralno-političko jedinstvo i borbeni moral jedinica i boraca nikada nijesu bili dovedeni u pitanje, mada je bilo pojedinaca koji sve te teškoće nijesu mogli da izdrže pa su pokušali da se vrate u Žumberak, ili su dezertirali, a bila su i dva samoubistva. Brigada je imala posebne teškoće pri prebacivanju preko Vrbasa iz srednje Bosne tako da joj je, pored pokušaja da se prebaci južno od Jajca uz slabo orgnaizovan prihvrat od strane 1. proleterske brigade, trebalo pet dana da savlada nabujalu rijeku. I poslije svih teškoća, koje su je očekivale kad se našla zapadno od Vrbasa u rejonu Mrkonjić-Grada, 13. proleterska brigada bila je spremna za izvršenje novih zadataka.